

ΖΩΗ Ν. ΜΑΡΓΑΡΗ

Εθιμικά δρώμενα, τελετουργίες, πανηγύρια και γιορτές. Τελεστικές εκφάνσεις της σύγχρονης «Σαρακατσανικότητας»

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Η ποιμενική ζωή έχει αποτελέσει αντικείμενο έρευνας πολλών και διαφορετικών επιστημονικών κλάδων που επιχείρησαν να προσεγγίσουν διεξοδικά την ιδιαίτερη φύση της. Η παρούσα μελέτη εκκινεί από την διαπίστωση της μεταλλακτικής δυναμικής των Σαρακατσάνικων κοινοτήτων της Βαλκανικής οι οποίες διακρίνονται για την πολυτάραχη ιστορία τους η οποία επέδρασε καταλυτικά στις στρατηγικές συγκρότησης και διαχείρισης των πολιτισμικών ταυτοτικών μορφωμάτων τους. Στόχος της η ανάδειξη των σύνθετων τελεστικών πρακτικών (ανα)διαπραγμάτευσης και (ανα)δήλωσης της «σαρακατσανικότητας» όπως αυτή λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο των σύγχρονων κοινωνικών δρωμένων. Εστιάζοντας στην παραδειγματική περίπτωση των Σαρακατσάνικων κοινοτήτων της Ελλάδας, με έμφαση στους Σαρακατσάνους του Νομού Ροδόπης, η παρούσα μελέτη επιχειρεί να προσεγγίσει το ζήτημα της (ανα)βίωσης και της (ανα)νοηματοδότησης παραδοσιακών τελεστικών εκφάνσεων ως ενσώματων πρακτικών (ανα)νοηματοδότησης του παρελθόντος στο παρόν. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στις παραστασιακές και μη, αναπαραστάσεις πολιτισμικών πρακτικών του νομαδικού ποιμενικού βίου, όπως αυτές λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο των αναβιώσεων εθιμικών δρωμένων και των «Ανταμωμάτων» των Σαρακατσαναίων.

Λέξεις κλειδιά: Σαρακατσάνοι, πολιτισμική ταυτότητα, πολιτιστικοί σύλλογοι, επιτέλεση

Εισαγωγή

Το ζήτημα της ποιμενικής ζωής και της ποιμενικότητας έχει αποτελέσει αντικείμενο έρευνας πολλών και διαφορετικών επιστημονικών κλάδων που επιχειεί-

ρησαν να προσεγγίσουν διεξοδικά την ιδιαίτερη φύση τους. Το ενδιαφέρον για την μελέτη του ποιμενικού βίου που αποτυπώνεται στα έργα οικολόγων, περιβαλλοντολόγων, εθνολόγων, ανθρωπολόγων, ανθρωπογεωγράφων, λαογράφων, αρχαιολόγων και ιστορικών, ξεκινά τον προπερασμένο αιώνα και βαθμιαία φαίνεται να εστιάζει όλο και περισσότερο στον κοινωνικό χαρακτήρα και τις πολιτισμικές συνιστώσες της ποιμενικότητας, η οποία παραμένει ακόμα και σήμερα άρρηκτα συνδεδεμένη με το ζωικό κεφάλαιο. Έτσι, παρά τις αλλαγές που έχουν συντελεσθεί στο πέρασμα των χρόνων –τόσο στον τομέα των πρακτικών διαχείρισης του ζωικού κεφαλαίου όσο και στον τομέα των τεχνικών μεταποίησης των προϊόντων ζωικής παραγωγής– ο ποιμενικός βίος με τις πολλαπλές και σύνθετες εκφάνσεις του, φαίνεται να διαρθρώνεται γύρω από τον κτηνοτροφικό πυρήνα της ζωής των ποιμένων. Τοιουτοτρόπως, οι μοντέρνες ποιμενικές βιοκοινότητες ως εκσυγχρονισμένα βιοτικά τμήματα των τοπικών οικοσυστημάτων¹, απηχούν την μεταλλακτική δυναμική τους υπογραμμίζοντας την υπερτοπική σημασία τους για την επικαιροποίηση των πρακτικών αξιοποίησης των φυσικών πόρων². Έτσι, η ποιμενικότητα αναδεικνύεται εκ νέου σε σημαντικό παραγωγικό παράγοντα που θα μπορούσε, ειδικά σε συνθήκες οικονομικής και κοινωνικής κρίσης όπως αυτή που διαγυρεύει η Ελλάδα, να αξιοποιηθεί. Η ευρύτητα των παραγόμενων προϊόντων αλλά και υπηρεσιών που όπως σημειώνουν οι Hesse και MacGegor (2006) χαίρουν εκτίμησης σε εθνικό και διεθνές επίπεδο θα μπορούσαν να συμβάλουν καθοριστικά στην αναπτυξιακή προοπτική σε παγκόσμια κλίμακα. Δεδομένου μάλιστα ότι η κτηνοτροφία αποτελεί τον ταχύτερα αναπτυσσόμενο αγροτικό κλάδο με τις μελέτες να θεωρούν πως μέχρι το 2020 η κτηνοτροφική παραγωγή θα αγγίζει το 30% της παγκόσμιας αγροτικής παραγωγής³ το ζήτημα της συλλογής δεδομένων για την κατανόηση της σύγχρονης ποιμενικότητας γίνεται επιτακτικό. Προς αυτή την κατεύθυνση ιδρύονται νέες δομές, με επικεφαλής την World Initiative for Sustainable Pastoralism (WISP) της International Union for Conservation of Nature (IUCN) οι οποίες μέσω της χρηματοδότησης επιστημονικών ερευνών και προγραμμάτων, στοχεύουν στην νεοφανή προσέγγιση της κτηνοτροφίας και της κτηνοτροφικής ζωής. Αξιοποι-

1. Για περισσότερες πληροφορίες για τα μεσογειακά οικοσυστήματα βλ. σχετικά: Casado et al. (1985), De Pablo et al. (1985), Margaris και Mooney (1981), Peco (1989), Hall, Myers και Margaris (1985), και Μάργαρης (1997, 2000).

2. Για την επικαιροποίηση των πρακτικών αξιοποίησης των φυσικών πόρων στα μεσογειακά κτηνοτροφικά οικοσυστήματα βλ. ενδεικτικά: Peco, Levassor, Pineda (1983), Peco et al. (1983), Riecken, Finck και Schroder 2002:423-340) και Reille, Triat-Laval και Vernet (1980).

3. Για αναλυτικές πληροφορίες βλ. σχετικά: Delgado et al. (1999).

ώντας τα ευρήματα των ερευνών, σχεδιάζουν και εφαρμόζουν σειρές δράσεων ενίσχυσης των οικονομικών δραστηριοτήτων και υποστήριξης των κοινωνικών δομών των ποιμενικών κοινοτήτων⁴. Τοιουτοτρόπως επιχειρείται σε παγκόσμια κλίμακα η προβολή και η προώθηση των παραδοσιακών κτηνοτροφικών πρακτικών, με ιδιαίτερες αναφορές στις μικρές και μεσαίας κλίμακας κτηνοτροφικές κοινότητες των οποίων η συνεισφορά –σε επίπεδο αξιοποίησης των φυσικών πόρων– θεωρείται παραδειγματική (Peco, Oñate και Requena 2001: 37,42). Σε αυτό το πλαίσιο, συντελείται η ανακεφαλαιοποίηση παραδοσιακών πρακτικών που συμβάλουν στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος διασφαλίζοντας την ήπια, αειφορική ανάπτυξη. Επαναπροσδιορίζεται η «ολική» οικονομική συμβολή της ποιμενικότητας, η οποία συμπεριλαμβάνει κατά τους Hesse και MacGegor (2006: 28-29) τα άμεσα οφέλη αλλά και τις έμμεσες ωφέλειες που προκύπτουν από την κτηνοτροφική ζωή των ποιμενικών κοινοτήτων, και αναδεικνύεται σε σημαντικό αναπτυξιακό παράγοντα. Η διαπίστωση της διττότητας της «ολικής οικονομικής συμβολής» αποτέλεσε την αφετηρία αναθεώρησης των παλαιότερων στρατηγικών αγροτικής ανάπτυξης και έθεσε τους όρους για την εφαρμογή καινοτόμων αναπτυξιακών πολιτικών⁵ για την κτηνοτροφία⁶.

Προς αυτή την κατεύθυνση η Ευρωπαϊκή Ένωση, «προσαρμοσμένη στις απαιτήσεις της νέας εποχής», συνέθεσε ένα πλαίσιο στρατηγικών αναπτυξιακών δράσεων για την κοινή αγροτική πολιτική που ενισχύουν χρηματοοικονομικά ενέργειες υποστήριξης, ενδυνάμωσης αλλά και μελέτης της ποιμενικότητας⁷. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των δράσεων αυτών αποτέλεσε η υλοποίηση του

4. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. ενδεικτικά: De Jode (2014), Mundy (2010), Luick και Bignal (2002) και International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (2012).

5. Χαρακτηριστικά είναι τα μοντέλα πολιτικών που περιγράφουν οι Letara, MacGregor και Hesse (2006) για την κτηνοτροφία στην Τασμανία.

6. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μελέτες που επικεντρώνονται στην οικονομία της κτηνοτροφίας σε παγκόσμια κλίμακα όπως αυτή των Davies και Hatfield (2007) και αυτές που εστιάζουν στο δίπολο «πράσινη ανάπτυξη» – κτηνοτροφία με γνωστότερες αυτές των McGahey, Davies, Hagelberg και Ouedraogo (2014) οι οποίοι θεωρούν πως η εκσυγχρονισμένη παραδοσιακή ποιμενική ζωή μπορεί να αποτελέσει θεμελιώδη άξονα για την αειφορία σε κοινωνικό, περιβαλλοντικό και οικονομικό επίπεδο (2014: 49) και των Herrera, Davies και Manzano οι οποίοι μολοντί επισημαίνουν τις δυσκολίες στην εκμοντερνισμένη διαχείριση των φυσικών πόρων υπογραμμίζουν την επιτυχή επικαιροποίηση παραδοσιακών κτηνοτροφικών συστημάτων (όπως το Μαροκινό «Agdal» και το Ιορδανικό «Hima») που συνδράμουν ουσιαστικά την τοπική ανάπτυξη (2014).

7. Περισσότερες πληροφορίες βλ. σχετικά: European Forum on Nature Conservation and Pastoralism (2001) καθώς και Luick και Bignal (2002: 329-346).

Διακρατικού Ερευνητικού Προγράμματος «Culture and Nature: The European Heritage of Sheep Farming and Pastoral Life (CANEPAL)» το οποίο πραγματοποιήθηκε την περίοδο 2009-2014 με στόχο «να αναδείξει και να ερμηνεύσει την πολιτιστική κληρονομιά που συνδέεται με την εκτροφή προβάτων και την ποιμενική ζωή και να συνδέσει αυτή την κληρονομιά με τα σύγχρονα κοινωνικά, οικονομικά και περιβαλλοντικά ζητήματα που επηρεάζουν τη βιωσιμότητα των αγροτικών περιοχών»⁸. Το πρόγραμμα στο οποίο συμμετείχε η Ελλάδα με εταίρους το Εργαστήριο Κοινωνικής και Πολιτισμικής Ψηφιακής Τεκμηρίωσης του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου και το Κέντρο Αναπτυξιακών Μελετών «PRISMA», υπήρξε ενδεικτικό των σύνθετων και πολυεπίπεδων πρακτικών που εφαρμόζονται σε παγκόσμια κλίμακα για την μελέτη και την προώθηση της ποιμενικότητας.

Η αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για τις κτηνοτροφικές κοινότητες, σε ευρεία κλίμακα και οι επιδράσεις των εφαρμοζόμενων πολιτιστικών, οικονομικών και πολιτικών στρατηγικών καθώς και η επενέργεια των ερευνητικών πρακτικών σε αυτές, υπήρξε η αφορμή για την παρούσα μελέτη. Στόχος της η διερεύνηση των σύγχρονων τελεστικών πολιτισμικών εκφάνσεων της ποιμενικότητας και των συσχετισμών τους με τις προαναφερθείσες δράσεις στο πλαίσιο των πρακτικών (ανα)διαπραγμάτευσης και (ανα)δήλωσης των πολιτισμικών ταυτοτικών μορφωμάτων, σε επίπεδο ατόμων και συλλογικοτήτων.

Εφορμώντας από την διαπίστωση πως η συντριπτική πλειοψηφία των σύγχρονων μελετών που εστιάζει είτε στην βιωσιμότητα των κτηνοτροφικών κοινοτήτων είτε στην αξιοποίηση της «πολιτιστικής κληρονομιάς» των ποιμενικών πληθυσμών επενεργεί καταλυτικά στις πρακτικές αυτό- και έτερο- προσδιορισμού τους, η παρούσα παραδειγματική μελέτη φιλοδοξεί να παρουσιάσει νέα δεδομένα για την μετανεωτερική φυσιογνωμία κτηνοτροφικών εθνοπολιτισμικών ομάδων. Για την πραγμάτωση της παραπάνω σύλληψης επικεντρώνεται στην περιπτωσιολογική μελέτη των πολιτισμικών εκφάνσεων της πολυπληθέστατης εθνοπολιτισμικής ομάδας των Σαρακατσάνων, η οποία βρέθηκε στο επίκεντρο των εξελίξεων, με την ελπίδα πως θα μπορούσε αποφέρει σημαντικές πληροφορίες για την κατανόηση των πολιτισμικών ταυτοτήτων των σύγχρονων κτηνοτροφικών κοινοτήτων.

Η παρούσα εργασία που εκκινεί από τις εθνογραφικές καταγραφές και επιχειρεί να τις προσεγγίσει συνθετικά, εμπλουτίστηκε όπως είναι φυσικό από την

8. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την ταυτότητα και τους στόχους του Προγράμματος βλ.: «Το Πρόγραμμα CANEPAL. Στόχους», στην σελίδα <http://www.prismanet.gr/canepal/el-canepal-project/el-12-aims> του ιστοχώρου του.

επισκόπηση των πηγών που αποδείχθηκε εξαιρετικά ενδιαφέρουσα μιας και συμπεριέλαβε εκτός από το γνωστό δημοσιευμένο υλικό, αδημοσίευτο, προερχόμενο κυρίως από τα αρχεία Σαρακατσάνικων πολιτιστικών συλλόγων και σωματείων αλλά και από ιδιωτικές συλλογές Σαρακατσάνων τους οποίους και θερμά ευχαριστώ για την συνδρομή τους. Χρονική αφετηρία της έρευνας η πρώτη εμπειρία εθνογραφικής προσέγγισης της Σαρακατσάνικης κοινότητας της Βουλγαρίας –την οποία είχα πραγματοποιήσει το 1992 με τη συνδρομή του πατέρα μου, Καθηγητή Ν. Σ. Μάργαρη– και κατακλείδα της οι πρόσφατες καταγραφές των τελεστικών δρωμένων της Σαρακατσάνικης κοινότητας της Ελλάδας. Από τα πρώτα κιόλας στάδια της έρευνας κατέστη σαφές πως πολλαπλές μεταλλάξεις και μετασχηματισμοί που αποτυπώνουν την δυναμική των Σαρακατσάνων της Βαλκανικής έχουν συντελεσθεί. Ιδιαίτερα οι στρατηγικές (ανα)συγκρότησης των φαντασιακών κοινοτήτων⁹ αλλά και οι τεχνικές (ανα)μόρφωσης των αυτό- και ετερο- προσδιοριστικών πολιτισμικών πρακτικών τους, όπως αυτές εκφράζονται μέσα στο πλαίσιο των εθιμικών και μη τελεστικών δρωμένων, παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον για την κατανόηση της ταυτότητας των σύγχρονων ποιμένων. Οι Σαρακατσάνικες κοινότητες των Βαλκανίων, ευπροσάρμοστες και δυναμικές, φαίνεται πως κατόρθωσαν όχι μόνο να διασφαλίσουν την ύπαρξη τους αλλά και να διατηρήσουν τον ποιμενικό χαρακτήρα τους.

Οι Σαρακατσάνοι

Οι Σαρακατσάνοι ως διακριτή εθνοτική ομάδα έχουν απασχολήσει την επιστημονική κοινότητα η οποία επιχείρησε, με διαφορετικούς θεματικούς άξονες, ανόμοια μεθοδολογικά εργαλεία και διαφορετικά θεωρητικά ερμηνευτικά σχήματα να την προσεγγίσει. Η καταγωγή, η γλώσσα, τα ήθη και τα έθιμά τους καθώς και η διάχυσή τους στην Βαλκανική έχουν αποτελέσει αντικείμενο πληθώρας μελετών που καταλήγουν σε ετερόκλητα συμπεράσματα¹⁰. Το μόνο βέβαιο είναι πως ως άλλοι «χαμαιλέοντες των Βαλκανίων» –δανείζομαι φράση της Nicolau (1990) που νομί-

9. Για τη νοηματοδότηση του όρου φαντασιακή κοινότητα (imagined communities) βλ. σχετικά Anderson 1983: 48-59.

10. Για τους Σαρακατσάνους στη διεθνή βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικά Asenova (1976, 1978 και 1984), Botev (1990), Capidan (1924-6), Campbell (1964), Høeg (1925 και 1925-6), Kavadias (1965), Nandris (1985), Pimpireva (2013), Sanders (1954), Wace και Thompson (1989) καθώς επίσης και τις μελέτες των Ανθογαλίδου (1987), Γαρούφα (1992), Καββαδία (1991), Καραβίδα (1931), Μακρή (1990 και 2008), Μαυρογιάννη (1998α, 1998β και 1999), Μιχοπούλου (2008), Πουλιανού (1993), Τσουμάνη (1981) και Χατζημιχάλη (1957), στην ελληνική.

ζω ότι τους αντιπροσωπεύει— υπήρξαν άρρηκτα συνδεδεμένοι με την κτηνοτροφία και ειδικότερα με την εκτροφή αιγοπροβάτων στα οποία ήταν βασισμένες οι παραδοσιακές μορφές οικοτεχνίας τους. Ακόμα δε και σε περιπτώσεις συνταρακτικών αλλαγών στην κτηνοτροφική τους παράδοση, όπως η κρατικοποίηση των κοπαδιών σε Βουλγαρία (1958) και Γιουγκοσλαβία (1945)¹¹ που επέφερε όπως ήταν φυσικό τις ανάλογες μεταλλάξεις στην εθνοπολιτισμική φυσιογνωμία τους, οι Σαρακατσάνικες κοινότητες φαίνεται πως διατήρησαν την ποιμενική τους παράδοση η οποία, μετά τις σαρωτικές πολιτικές αλλαγές της δεκαετίας του 1990, αναζωογονήθηκε. Παράλληλα δε οι αλλαγές στο πολιτικό πλαίσιο επέτρεψαν την επανενεργοποίηση των πολιτισμικών δικτύων επικοινωνίας μεταξύ των Σαρακατσάνικων ομάδων της Βαλκανικής, επιτρέποντας την ελεύθερη επικοινωνία μεταξύ των μελών τους. Επικεντρωμένη στον εντοπισμό και την παρατήρηση των πολιτισμικών δικτύων επικοινωνίας μεταξύ των Σαρακατσάνων Ελλάδας, Βουλγαρίας, Σερβίας και Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (FYROM), με έμφαση στην διερεύνηση της ορχηστρικής αλληλεπίδρασης μεταξύ τους υπό το πρίσμα

11. Η τραυματική απώλεια των κοπαδιών αποτυπώνεται σε ποιητικά κείμενα τραγουδιών που θυμούνται και ερμηνεύουν μέχρι και σήμερα οι Σαρακατσαναίοι. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το τραγούδι των αδελφών Γιάννου και Μήτρου Μαρσιόλα, από την Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (FYROM) το οποίο απηχεί τις συνταρακτικές αλλαγές που βίωσαν όλοι οι Σαρακατσάνοι της FYROM οι οποίοι ενώ ζούσαν ως σκηνίτες μέχρι το 1945, αφού υπέστησαν την απώλεια των κοπαδιών τους, υποχρεώθηκαν στην βίαιη μετεγκατάστασή τους στην Κότσιανη (1948).

ν-Εσείς ψηλά βουνά, της Μπάρας και τ' Αλτσιάκι
φέτος μη λουλουδίσετε χορτάρι μη φυτρώσ' τε
κ' ισείς, βρύσες κρυόβρυσες, ούλες να ξεραθείτε
για το κακό που γένηκε με τους Σαρακατσάνους
τα πρόβατα μας πήρανε, τα όμορφα μπινέκια
ρήμαξαν όλα τα μαντριά κι τα σκυλιά ουρλιάζουν
κι αυτούς τους ξενιτέψανε στην έρημη την Κότσιαν'.

Ανάλογα άσματα εντοπίζονται και στις κοινότητες των Σαρακατσάνων της Βουλγαρίας, ενδεικτικά παραθέτω το παρακάτω που ηχογράφησα στη Sliven και το Chochoven (1995).

Φουνάζ' η Μαύρη Θάλασσα, κλαίγει κι λέει στον Πύργο:
—Πύργο μου τι να γίνηκανε οι Σαρακατσαναίοι
που 'χαν τα λάγια πρόβατα με τα λαμπρά κουδούνια,
που 'χαν τα δέντρα συνοδεία κι τις οξιές κουβέντα;
Σαρακατσάνα έμορφη στα κεντηστά ντυμένη,
μοιριολογούσε κι έλεγε μοιριολογάει και λέει:
Άστε παιδιά μ', να φύγομε σ' άλλο τόπο να πάμε
να μην ακούγω τα σκυλιά στις ράχες να ουρλιάζουν.

της προσέγγισης των ενσώματων τελεστικών πολιτισμικών πρακτικών ως μέσο αλλά και εργαλείο (ανα)διαπραγμάτευσης και (ανα)δήλωσης της υπερτοπικής Σαρακατσανικότητας, εντόπισα πως πολλές και εκ των πολιτισμικών πρακτικών της Σαρακατσάνικης κοινότητας της Ελλάδας απηχούν την διατοπική, διαχρονική και διακοινοτική ειδή της σύγχρονης σαρακατσάνικης κουλτούρας. Για την βέλτιστη ανάδειξη των νέων δεδομένων στην παρούσα φάση θα εστιάσω στην παρουσίαση των ερευνητικών ευρημάτων της Σαρακατσάνικης κοινότητας του Νομού Ροδόπης, οι κάτοικοι του οποίου μέσα από την διαφήμιση του *Γαλακτοκομείου Ξάνθης ΡΟΔΟΠΗ* που αναδεικνύει την ανθούσα κτηνοτροφία της περιοχής, έγιναν πρόσφατα γνωστοί στο ευρύ κοινό ως «γεννημένοι γαλατάδες»!

Στα δυτικά του Νομού Ροδόπης και ειδικότερα στον Δήμο Ιάσμου συνάντησα πριν πολλά χρόνια στο ομώνυμο χωριό μία υπεραιώνobia πλέον σήμερα Σαρακατσάνα η οποία έζησε και μου περιέγραψε συνοπτικά την ποιμενική ζωή των Σαρακατσάνων. Την ζωή του «καραβανιού»:

«Οι Σαρακατσαναίοι το καλοκαίρι πηγαίναμε στα βουνά και το χειμώνα κατεβαίναμε στον κάμπο, για τα πρόβατά μας. Γοργούσαμε από τόπο σε τόπο, έτσι ήταν οι Σαρακατσαναίοι, караβани»¹²

Παρά τις αναμφισβήτητες γεωφυσικές και κοινωνικοοικονομικές αλλαγές που έχουν συντελεσθεί στην Ροδόπη από τότε που η πληροφορήτρια βίωσε την εμπειρία του «καραβανιού» μέχρι και σήμερα, οι πεδινές περιοχές αλλά και οι ορεινοί όγκοι του Δήμου Ιάσμου φιλοξενούν αδιάλειπτα δράσεις συστηματικής κτηνοτροφίας με την εκτροφή αιγοπροβάτων να αντικατοπτρίζει το 95,3 του συνόλου. Στα χωριά Διαλαμπή, Παλλάδιο και Γλυκονέρι που συγκεντρώνονται κυρίως οι Σαρακατσάνικοι πληθυσμοί του Δήμου αλλά και στα χωριά Αμβροσία, Σάλπη, Μωσαϊκό και φυσικά στον Ίασμο, όπως υπογραμμίζεται και σε σχετική έκδοση του Δήμου «ακόμη και σήμερα ανθίζει ο πολιτισμός των Σαρακατσάνων»¹³. Εκφάνσεις του λαϊκού σαρακατσάνικου πολιτισμού όπως «τραγούδια και χοροί, έθιμα και παραδόσεις (...) απολαμβάνουν από την δεκαετία του 1940 που άρχισε η μόνιμη εγκατάσταση των Σαρακατσάνων μέχρι και σήμερα “ζωή ζώσα” στη γη του Δήμου»¹⁴.

12. Χ. Μ., προφορική μαρτυρία, Ίασμος 1995.

13. Δήμος Ιάσμου, «Γενικά Στοιχεία του Δήμου», στο *Δήμος Ιάσμου*, στη σχετική σελίδα του ιστοχώρου του Δήμου <http://www.iasmos.gr/page/genika-stoiheia-toy-dimoy> (ανασύρθηκε 22.08.2014).

14. Δήμος Ιάσμου, ό.π..

Η παρουσία των Σαρακατσάνων στην ευρύτερη περιοχή φαίνεται να αλλάζει κυρίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο όπου και συστηματοποιείται σταδιακά η μόνιμη εγκατάστασή τους στις παρυφές παλαιότερων οικισμών¹⁵. Η αλλαγή των κτηνοτροφικών πρακτικών λόγω των μεταβολών στην χρήση των γαιών συμβάλει στην βαθμιαία μετάλλαξη του νομαδικού σαρακατσάνικου πληθυσμού αρχικά σε ημινομαδικό και αργότερα σε εδραίο¹⁶. Έτσι διαμορφώνονται σταδιακά νέα δεδομένα που επιτρέπουν την ανάπτυξη στενότερων σχέσεων με τις άλλες, εδραίες και μη, χριστιανικές και μη, τοπικές, υπερτοπικές και διατοπι-

15. Αναντίρρητα πολλές αλλαγές στην φυσιογνωμία των νομαδικών και ημινομαδικών κοινοτήτων της Βαλκανικής είχαν συντελεσθεί και παλαιότερα, ως αποτέλεσμα του σχηματισμού των εθνικών κρατών στην περιοχή. Η διάσπαση των γαιών που παραδοσιακά χρησιμοποιούνταν ως τόποι κτηνοτροφικής δραστηριότητας και μετετράπησαν με τα εθνικά σύνορα σε απρόσιτους χώρους εθνικής κυριαρχίας, επενέργησε καταλυτικά στην μετακίνηση των κτηνοτρόφων καθορίζοντας και τον εθνικό διαχωρισμό τους. Ενδεικτικά αξίζει να αναφερθεί εδώ πως στην περίπτωση της υπό μελέτη κοινότητας η δημιουργία των εθνικών κρατών της Ελλάδας και της Βουλγαρίας οδήγησε στην διάσπαση της ανθρωπογεωγραφικής ενότητας των Σαρακατσάνων της Θράκης προκαλώντας σύνθετα προβλήματα στην εξέλιξη των σαρακατσάνικων κοινωνικών ομάδων και από τις δύο πλευρές των συνόρων. Αντίστοιχα προβλήματα εντοπίστηκαν στην ανθρωπογεωγραφική ενότητα των Σαρακατσάνων της Μακεδονίας, οι οποίοι σήμερα εντοπίζονται σε Ελλάδα, Σερβία και Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (FYROM). Εκτός των άλλων προβλημάτων, στην περίπτωση των Σαρακατσάνων της Ελλάδας εξαιρετικά σημαντική αποδείχθηκε η κρίση που προέκυψε από την αγροτική μεταρρύθμιση της περιόδου του Μεσοπολέμου η οποία είχε ως αποτέλεσμα την περαιτέρω μείωση των βοσκοτόπων και κατά συνέπεια την αντίστοιχη μείωση του ζωικού κεφαλαίου. Η συρρίκνωση της κτηνοτροφικής δραστηριότητας που επιχειρήθηκε να αναχαιτιστεί με τον Νόμο 4818/1930 ο οποίος προέβλεπε την δυνατότητα ενοικίασης γαιών από τους κτηνοτρόφους προκειμένου να χρησιμοποιηθούν ως βοσκότοποι οδήγησε στην διαμόρφωση νέων δεδομένων που ευνοούσαν την ημινομαδική κτηνοτροφία. Ακολουθώντας με τον Νόμο 1223/1938 «περί αποκαταστάσεως κτηνοτρόφων» δόθηκε η δυνατότητα εγγραφής των «ημινομάδων κτηνοτρόφων» στους κοινοτικούς καταλόγους των κοινοτήτων που ξεχειμάζαν ή ξεκαλοκαίριαζαν (Καββαδίας 1991: 392, Νιτσιακός 1987: 284, Τσουμάνης 1981: 57) γεγονός που τους παρείχε και την δυνατότητα να εξασφαλίζουν –ως δημότες πλέον– δικαιώματα χρήσης γαιών για βόσκηση.

16. Παρά ταύτα πρέπει συμπληρωματικά να επισημανθεί ότι ερευνητές που έχουν μελετήσει την δομή του τσελιγκάτου (Καραβίδας 1931: 37-39, Καββαδίας 1991: 174-176, Μακρής 1990: 145-151), εντοπίζουν ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα πως εξαιτίας της πληθυσμιακής αύξησης των μελών τους και προκειμένου να διασφαλισθεί η επιβίωσή τους, τα τσελιγκάτα οδηγούνται στην διάσπαση και την μόνιμη εγκατάσταση μέρους του ανθρώπινου δυναμικού τους (Καραβίδας 1931: 48-49, 58-63). Ως εκ τούτου, το γεγονός αυτό, συνεπικουρούμενο από τις προαναφερθείσες αγροτικές μεταρρυθμίσεις, οδήγησε εντέλει στην μεταβολή της κτηνοτροφικής τους παράδοσης από νομαδική σε ημινομαδική και κατόπιν σε εδραία.

κές κοινότητες της περιοχής, γεγονός που η αποκλειστική τους απασχόληση με την νομαδική κτηνοτροφία δεν ευνοούσε προπολεμικά. Παρά ταύτα οφείλουμε να αναφέρουμε πως στην Θράκη, όπως και αλλού πριν την εφαρμογή της πολιτικής Μεταξά για την «διευθυνομένη γεωργία» (1938) εντοπίζονται ορισμένες περιπτώσεις ανάπτυξης κοινωνικοοικονομικών σχέσεων μεταξύ εδραίων κοινοτήτων και Σαρακατσάνων μιας και οι δεύτεροι εξυπηρετούσαν ως αγωγιάτες τις ανάγκες των πρώτων. Μετά την απογραφή και την εγκατάστασή τους πάντως οι «Σκηνίτες», όπως χαρακτηρίζονταν μέχρι και τότε όχι μόνο οι Σαρακατσάνοι αλλά όλοι οι μετακινούμενοι πληθυσμοί (Βλάχοι, Ρομά), αρχίζουν να διαφοροποιούνται και πολιτειακά σε διακριτές πλέον εθνοπολιτισμικές ομάδες¹⁷ γεγονός που διαμορφώνει νέες, σύνθετες δυναμικές¹⁸.

Σε αυτό το καινοφανές πολιτειακό πλαίσιο, εξαιρετικά σημαντικό πεδίο αλληλόδρασης μεταξύ τους αναδεικνύεται η εφαρμοσμένη πολιτική ανάπτυξης εθνοτικών ανταγωνιστικών στρατηγικών πρακτικών που αποτυπώνονται συχνά με διακρίσεις απέναντι στους άτυπους κυρίως θεσμούς. Σύνθετα σχήματα κοινωνικού ανταγωνισμού, ως αποτέλεσμα των ετερόκλητων εθνοπολιτισμικών ομάδων που κατοικούσαν στην περιοχή, εφαρμόζονται και επενεργούν καταλυτικά στις μεθόδους αλλά και στις πρακτικές (ανα)διαπραγμάτευσης, (ανα)συγκρότησης και (ανα)δήλωσης των εθνοτικών ταυτοτήτων. Το ζήτημα της ιεράρχησης των εθνοτικών ομάδων της περιοχής που όπως ήταν φυσικό βασίσθηκε στην ύπαρξη των μεγάλων εθνοπολιτισμικών διαφορών μεταξύ τους, διέπει μέχρι και σήμερα ως ένα βαθμό τις μεταξύ τους σχέσεις και αποτελεί θεμελιώδη άξονα των στρατηγικών διαχείρισης των πολιτισμικών ταυτοτικών μορφωμάτων τους.

17. Το ζήτημα της επιστημονικής διάκρισης των Σαρακατσάνων σε ιδιαίτερη εθνοτική ομάδα (ethnic group) έχει αποτελέσει παλαιότερα θέμα προς συζήτηση μιας και ο Campbell (1964: 2) επιλέγει να μην χρησιμοποιήσει γι' αυτούς τον όρο, ενώ στην περίπτωση των Αρβανιτόβλαχων και των Κουτσόβλαχων αναφέρεται σε "ethnic minority groups". Παρά ταύτα, η Chang (1993: 687) σε μεταγενέστερη μελέτη της αναφερόμενη τους Κουτσόβλαχους καθώς και στους Σαρακατσάνους παραπέμπει στους Wace και Thompson (1914), Schein (1974) και Campbell (1964) σημειώνοντας πως αποτελούν εθνοτικές ομάδες (ethnic groups) που συνδέονται με την άσκηση της νομαδικής κτηνοτροφίας στα Βαλκάνια. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την θεώρηση των Σαρακατσάνων ως εθνοτική ομάδα βλ. και Καραμανές 2011: 384-392 και 2014: 194-216.

18. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις διακοινοτικές χωρικές σχέσεις στην Βόρεια Ελλάδα βλ. Demetriou (2006).

Εθνικά δρώμενα, τελετουργίες, πανηγύρια και γιορτές

Στο αλληλοδιαδραστικό πλαίσιο διαχείρισης των εθνοτικών πολιτισμικών ταυτοτικών μορφωμάτων εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εθνικές εκδηλώσεις με κορυφαία παλαιότερα τα πανηγύρια που τελούνταν ανελλιπώς και στα οποία συμμετέχουν κατά περίπτωση όλες οι τοπικές εθνοπολιτισμικές ομάδες. Οι Σαρακατσάνοι του Δήμου Ιάσμου, αν και σύμφωνα με τα ευρήματα της επιτόπιας έρευνας φαίνεται πως ήταν βαθιά θρησκευόμενοι όπως και οι υπόλοιπες σαρακατσάνικες κοινότητες, λόγω των ιδιαιτεροτήτων του ποιμενικού τους βίου δεν παρακολουθούσαν παλαιότερα συστηματικά τις εκδηλώσεις της επίσημης εκκλησιαστικής ζωής (Campbell 1964: 321-356, Καββαδίας 1991: 337-343). Έτσι, πριν την μόνιμη εγκατάστασή τους στα χωριά του Δήμου θυμούνται πως δεν συμμετείχαν συστηματικά στις τοπικές ιερές πανηγύρεις. Αντιθέτως, διοργάνωναν οικογενειακά πανηγύρια, στα οποία φιλοξενούσαν μέλη και άλλων εθνοπολιτισμικών ομάδων με τις οποίες είχαν αναπτύξει εμπορικές συνήθως σχέσεις.

«Παλιά είχαμε πανηγύρια ξεχωριστά εμείς. Ξαν τώρα της Παναγίας τη γιορτάζαμε ξεχωριστά. Σφάζαμε μια προβατίνα, και καλούσαμε 'δώ κόσμο και γλεντούσαν κι έτρωγαν. Φίλοι και συγγενείς δικούς μας' αλλά όχι μόνο οι δικοί μας ούλες' οι οικογένειες το 'καναν»¹⁹.

Εκτός από τα μεγάλα και γνωστά πανηγύρια μεγάλη σημασία για τον κύκλο των κοινωνικών διαπολιτισμικών συνευρέσεων είχαν παλαιότερα οι γιορτές των δύο μεγάλων «καβαλάρηδων αγίων» που οριοθετούν την θερινή και χειμερινή ζωή των Σαρακατσάνων του αγίου Δημητρίου και του αγίου Γεωργίου. Ειδικά η περίπτωση του αϊ-Γιώργη που συνδέεται με το «Εντερλέζ» ή «Χιντρελέζ»²⁰ συνενώνει εορταστικά τις εθνοπολιτισμικές ομάδες της ευρύτερης περιοχής διαμορφώνοντας ένα διαχρονικό πεδίο σύνθετων διαπολιτισμικών λατρευτικών πρακτικών. Παρά την υιοθέτηση του Γρηγοριανού Ημερολογίου από την ελληνική εκκλησία το 1923 ο συνεορτασμός του Αγίου από μπεκτασήδες και χριστιανούς εξακολουθεί ακόμα και σήμερα στην Θράκη. Σαρακατσάνοι και Πομάκοι κτηνοτρόφοι καθώς και Ρομά τιμούν τον Άγιο συνευρισκόμενοι επιτελεστικά –αν και με διαφορετικούς πρωταγωνιστές κάθε φορά– δύο φορές το χρόνο. Την ημέρα της επίσημης εορτής του αγίου σύμφωνα με το χριστιανικό

19. Κ. Μ., προφορική μαρτυρία, Διαλαμπή, 1995.

20. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. ενδεικτικά Cvorovic (2006), Gokalp (1980), Walker και Uysal (1973).

τυπικό (23 Απριλίου ή την Τρίτη του Πάσχα) καθώς και την 6^η Μαΐου που ο Άγιος τιμάται από τους μπεκτασήδες²¹.

Για τους Σαρακατσάνους κτηνοτρόφους της Ροδόπης ιδιαίτερα σημαντικά παραμένουν τα εθιμικά κουρμπάνια ή «γκουρπάνια» προς τιμήν των προστατών αγίων κάθε οικογένειας όπως του «αϊ-Βασιλίου», του «αϊ-Γιαννιού», του «αϊ-Λιά», του «αϊ-Θανάση», του «αϊ-Αποστόλη» κ.ά.. Την παραμονή της γιορτής του Αγίου ένα αρνί του κοπαδιού θυσιάζεται και η οικογένεια ανήμερα της γιορτής προσφέρει γεύμα ή/και μοιράζει φαγητό από το σφάγιο «για το καλό». Συνήθως συμποσιακά γλεντικά επεισόδια ολοκληρώνουν τον εορτασμό, πρακτική που συναντούμε ακόμα και σήμερα σε όλες τις σαρακατσάνικες κοινότητες της υπαίθρου. Τα οικογενειακά γλέντια προς τιμή του προστάτη αγίου της οικογένειας ή της Παναγίας που εξακολουθούν να τελούνται ακόμα και σήμερα φαίνεται να αποτελούν πρακτική άρρηκτα συνδεδεμένη με την βαθιά αφοσίωση των Σαρακατσάνων στο Θείο²² και την οικογένεια η οποία αποτυπώνεται και στα τελεστικά επεισόδια μέσω της ερμηνείας ιδιαίτερων τραγουδιών²³ αλλά και

21. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον Μπεκτασισμό και την λατρεία του αγίου Γεωργίου στην Θράκη βλ. σχετικά και Ζεϊκίνης 1988: 232-285.

22. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των πληροφορητών οι λατρευτικές πρακτικές τα ήθη και τα εθίμα της λαϊκής λατρείας τους είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τις «θρησκευτικές παραδόσεις των Σαρακατσάνων». Έτσι, μολονότι οι παλαιότεροι δεν θυμούνται να διδάχθηκαν στο σχολείο του βουνού «θρησκευτικά» μνημονεύουν την άτυπη θρησκευτική εκπαίδευση που έλαβαν ενδοκοινοτικά, «ακούγοντας από τους πάππους και τις βάβες» που αφηγούνταν, «σαν να 'ταν παραμύθι, την Γέννηση τα Χριστούγεννα, την Σταύρωση και την Ανάσταση το Πάσχα, τις ιστορίες των καβαλάρηδων του αϊ-Γιώργη και του αϊ-Δημήτρη στις γιορτές τους, του αϊ-Λια, τ' αϊ-Γιαννιού, της αγιά-Παρασκευής, γενικά ιστορίες για όλους τους αγίους» και υπογραμμίζουν πως έμαθαν να τους τιμούν ακολουθώντας τους άγραφους νόμους της κοινότητάς τους.

23. Εξαιρετικό ενδιαφέρον μάλιστα παρουσιάζει το ποιητικό κείμενο του παρακάτω τραγουδιού που ερμηνεύεται κατά την έναρξη του γλεντιού το οποίο κατέγραψα με ελάχιστες διαφορές στον Ίασμο Ροδόπης και στο Αστροχώρι Άρτας.

Απόψε στο σπιτάκι μου τ' είχα 'να ζαφέτι
τον άγγελό μου γιόρταζα και το Θεό δοξάζω
και την κυρά την Παναγιά πολύ την προσκυνάω
να μου χαρίσει τα κλειδιά, κλειδιά του παραδείσου
ν' ανοίξω τον παράδεισο, ν' ανοίξω να μπω μέσα.

(Ίασμος Ροδόπης, Ιούλιος 1995)

Απόψε στο σπιτάκι μου είχα χαρά μεγάλη
τον άγγελο μου γιόρταζα και το Θεό δοξάζω
και την κυρά την Παναγιά πολύ την προσκυνάω
να μου χαρίσει τα κλειδιά, κλειδιά του παραδείσου
ν' ανοίξω τον παράδεισο, να μπω να σιργανίσω.

(Αστροχώρι Άρτας, Απρίλιος 2003)

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες το τραγούδι, που ερμηνεύεται σχεδόν σε όλα τα εθιμικά δρώμενα, αποτελεί το εναρκτήριο άσμα των γλεντικών τελεστικών επεισοδίων. Ενδεικτικά σημειώνω πως το εντόπισα κατά τη διάρκεια εθιμικών εορταστικών εκδηλώσεων καθώς και (ανα)βιώσεων-(ανα)παραστάσεων εθίμων όπως τα «Γκουρπάνια», τα «Καλογιάννια», τα «Αρνιά–

χορών όπως ο «Σταυρωτός»²⁴. Η πίστη πως η οικογένεια είναι «μία εκκλησία μικρά»²⁵ που αντανakλά την αγάπη και το δέος προς το Θεό, την Παναγία και το Χριστό εξακολουθεί να χαρακτηρίζει τους Σαρακατσάνους του Δήμου Ιάσμου οι οποίοι εκφράζουν ανελλιπώς και ποικιλοτρόπως την βαθιά θρησκευτικότητα τους²⁶. Η «θεϊκή επικύρωση» της σαρακατσάνικης ζωής που βασίζεται στην οικογένεια (Campbell 1964: 354) και διαιωνίζεται από τον ενδογαμικό χαρακτήρα

Κατσίκια» οι «Σούρβες» και η «Γκουγκβάλα» ή «Μπουκ'βάλα» αλλά και νέων σαρακατσάνικων γιορτών όπως τα «Ανταμώματα». Ιδιαίτερα σημαντικό θεωρώ πως είναι το γεγονός της ερμηνείας του τραγουδιού στο πλαίσιο των οργανωμένων αλλά και των αυτοσχέδιων γλεντιών μιας και εκφράζει δηλωτικά την θρησκευτικότητα των σύγχρονων Σαρακατσάνων.

24. Ο Σταυρωτός χορός των Σαρακατσάνων ερμηνεύεται με μικρές παραλλαγές σε όλες πλέον τις κοινότητες του Ελλαδικού χώρου. Μολονότι παλαιότερα εντοπιζόνταν κυρίως στις σαρακατσάνικες κοινότητες της Βορείου Ελλάδας, σύγχρονες καταγραφές αναδεικνύουν την διάδοση καθώς και την τυποποίησή του. Χορεύεται συνήθως από τέσσερις άνδρες οι οποίοι συνδέονται μεταξύ τους έχοντας το ένα τους χέρι πενταμένο προς το κέντρο του κύκλου. Η δομομορφολογική ειδή του χορού, από την οποία φαίνεται να προκύπτει και η ονοματοθεσία του μιας και οι χορευτές σχηματίζουν σταυρό καθώς κινούνται κυκλικά –άλλοτε δεξιόστροφα και άλλοτε αριστερόστροφα στον χώρο– παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον δεδομένου ότι αποτελεί σύμφωνα με τους ερμηνευτές εκδήλωση της βαθιάς πίστης των Σαρακατσάνων. Ο Σταυρωτός χορός, «είναι όπως ο σταυρός στο φλάμπουρα και στην κατσούλα του καλυβιού», όπως λένε και «είναι σημάδι πως οι Σαρακατσάνοι είναι καλοί χριστιανοί, γι' αυτό τον χορεύουν πάππου προς πάππου». Όπως προκύπτει από τις μαρτυρίες των πληροφορητών, ο Σταυρωτός θεωρείται «καθεαυτού σαρακατσάνικος χορός, που χορεύεται για να δείχνει την ευλάβεια των Σαρακατσάνων. Είναι όπως και τα σημάδια [δερματοστιξίας] που 'καναν παλιότερα στο κούτελο και στα χέρια, που 'δειχναν ότι οι Σαρακατσάνοι είναι καλοί χριστιανοί. Με το Σταυρωτό χορό το δείχνουν χορευτικά». Αξιοσημείωτο είναι πως μολονότι ανάλογης δομομορφολογίας χοροί συναντούνται και αλλού –κυρίως ως τελετουργικοί χοροί του γάμου που ερμηνεύονται από τα ζεύγη των νεόνυμφων και των κουμπάρων– δεν έχουμε εντοπίσει –εκτός των προαναφερθέντων σαρακατσάνικων– πουθενά αλλού ανάλογες συνδέσεις των χορών με την χριστιανική παράδοση των κοινοτήτων που τους τελούν. Ως εκ τούτου οφείλω να υπογραμμίσω πως ο σαρακατσάνικος Σταυρωτός αποτελεί μέχρι σήμερα την μοναδική γνωστή περίπτωση άμεσης σύνδεσης μορφολογίας τελεστικής χορευτικής πράξης – χριστιανικής πίστης.

25. Ε.Π.Ε. έργα Χρυσοστόμου, τόμ. 21, σ. 222.

26. Όπως προκύπτει από τις μαρτυρίες οι Σαρακατσάνοι του Δήμου μέσα από τις άτυπες διαδικασίες εκπαίδευσης που προαναφέρθηκαν έμαθαν να αντιλαμβάνονται και την ποιμενικότητα ως πηγή σύνδεσης με το Θείο. Πιστεύουν βαθιά πως «η φάρα τους είναι βλογημένη» γιατί είναι «πάππου προς πάππου βοσκοί» κι οι βοσκοί ήταν οι πρώτοι που πήγαν και προσκύνησαν μετά τη γέννηση του Χριστού κι έδωσαν στην Παναγία το ψωμί τους για να φάει, γι' αυτό γίνεται και η χριστόκ'λουρα τα Χριστούγεννα». Ακόμα και τα πρόβατά τους θεωρούν ευλογημένα μιας και σύμφωνα με την τοπική παράδοση πρόσφεραν «με τα χνότα και το μαλλί τους» ζεστασιά στο νεογέννητο και τη λεχώνα. Έτσι, η ευλάβεια τους, ως ελάχιστο αντίδωρο της ευλογίας, κρίνεται επιβεβλημένη και διακρίνει όλα τα μέλη της κοινότητας.

της κοινότητας²⁷ (ανα)βιώνεται επιτελεστικά μέσα από οικογενειακές γιορτές, συνάξεις και συμπόσια που διαρθρώνονται σπονδυλωτά ακολουθώντας άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο τις ανάγκες του ποιμενικού βίου.

Έτσι, ιδιαίτερα για τους Σαρακατσάνους της υπαίθρου που εξακολουθούν να δραστηριοποιούνται στον τομέα της συστηματικής κτηνοτροφίας και ειδικά για τους όλο και λιγότερους πλέον μόνιμα μετακινούμενους, μία σειρά εθιμικών πρακτικών διέπει την εορταστική και την καθημερινή ζωή που διαμορφώνονταν παλαιότερα σύμφωνα με τον Μακρή (1990) στο τρίπτυχο «στράτα, βουνά, χειμαδιά». Αν και η ζωή των «καραβανιών» έχει πια περιοριστεί και «τα ταξίδια της στάνης», όπως τα περιέγραψε η Χατζημιχάλη (1957) δεν υπάρχουν πια, μιας και οι εποχικές μετακινήσεις πραγματοποιούνται πλέον συνήθως με την βοήθεια μηχανοκίνητων μέσων, ορισμένα σημαντικά εθιμικά γλεντικά δρώμενα εξακολουθούν να τελούνται. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν τα συμποσιακά γλέντια μετά τα «Αρματώματα» των ζώων με τα κουδούνια, τους «Κούρους» και τα «Κουλουριάσματα» των κοπαδιών, καθώς και ορισμένες δι-αβατήριες τελετές που πραγματοποιούνται κατά την έναρξη της συστηματικής επεξεργασίας του γάλακτος και της τυροκόμησης.

Σε αντίθεση όμως με τα προαναφερθέντα δρώμενα, τις οικογενειακές εορτές και τα «Γκουρμπάνια» που εξακολουθούν να τελούνται συστηματικά, εθιμικά τελετουργικά δρώμενα που συνδέονταν με τον εθιμικό κύκλο του χρόνου των ποιμένων όπως οι «Σούρβες» και η «Γκουγκβάλα» ή «Μπουκ'βάλα» της Πρωτοχρονιάς, τα «Καλογιάννια» του Κλήθονα και πολλά άλλα τελούνται πλέον στην συντριπτική πλειοψηφία των γνωστών σε εμάς περιπτώσεων ως αναβιω-μένες²⁸ εκφάνσεις της «παλιάς σαρακατσάνικης ζωής».

27. Για το θέμα των γαμήλιων στρατηγικών της ομάδας που διακρίνεται ακόμα και σήμερα για τον εσωστρεφή χαρακτήρα της πρέπει να συμπληρώσω ότι όπως σημειώνει ο Campbell (1964: 50-51) η «κοινοτική ενδογαμία» των Σαρακατσάνων συνιστούσε με μια έννοια συνείδηση και της ίδιας της κοινότητας που διασφάλιζε όπως συμπληρώνει η Ανθογαλίδου (1987: 134) την «φυλετική» συνοχή της. Υπό αυτό το πρίσμα αξίζει συμπληρωματικά να αναφερθεί η άποψη του Καββαδία (1991: 128) που χαρακτηρίζει την ενδογαμία τους «εθνική» επειδή θεωρεί πως αποτελεί θεμελιώδη άξονα διάρθρωσης της κοινωνικής ζωής τους, γεγονός που φαίνεται να επιβεβαιώνεται και από τα ευρήματα της παρούσας έρευνας για τους Σαρακατσάνους της FYROM και της Βουλγαρίας. Μολαταύτα, οι κοινότητες των Σαρακατσάνων της Θράκης, όπως και οι Σαρακατσάνοι της Αττικής (Μιχοπούλου 2008: 291), φαίνεται πως έκαναν συχνά κουμπιριές «εκτός φυλής» που προωθούσαν και ενίσχυναν τις σχέσεις της κοινότητας με άλλες. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. σχετικά και Du Boulay 1984.

28. Η χρήση του όρου «αναβίωση» γίνεται εδώ με την νοηματοδότηση των Nilsson και Felföldi για φαινόμενα τα οποία «ζαναζούν» ενώ είχαν ξεχασθεί ή «πεθαίνει» (2002: vii).

Η παραπάνω διαπίστωση που εκκινεί από την παρατήρηση των δράσεων των πρωτοβάθμιων και δευτεροβάθμιων σωματείων Σαρακατσαναίων (όπως οι πολιτιστικοί και οι μορφωτικοί σύλλογοι, οι αδελφότητες και οι ομοσπονδίες που αυξάνονται με γοργούς ρυθμούς), αποτελεί κομβικό κατά την γνώμη μου σημείο για την μελέτη και την κατανόηση της φυσιογνωμίας του σύγχρονου ποιμενικού βίου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η δράση της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Συλλόγων Σαρακατσαναίων που ιδρύθηκε το 1981 από 15 συλλόγους μέλη. Σήμερα απαρτίζεται από 45 μέλη, ένα εκ των οποίων η Ομοσπονδία Πολιτιστικών και Εκπαιδευτικών Συλλόγων Σαρακατσαναίων Βουλγαρίας (ΟΠΕΣΣΒ) «FKPK» με έδρα τη Sliven, που αποτελεί το συλλογικό όργανο αλλά και «τον συνδετικό κρίκο μεταξύ των Σαρακατσαναίων της Ελλάδος και των Σαρακατσαναίων της διασποράς»²⁹.

Ο στόχος της Ομοσπονδίας, όπως αυτός περιγράφεται στην σχετική ιστοσελίδα του επίσημου ιστοχώρου www.e-sarakatsanos.gr αλλά και στο blog καθώς και την αντίστοιχη σελίδα που διατηρεί στο facebook είναι: «η έρευνα, η διατήρηση και η μετάδοση της τεράστιας πολιτιστικής [σαρακατσάνικης] κληρονομιάς». Ενώ «μεταξύ των άλλων σκοπών είναι και ο συντονισμός της δράσης των συλλόγων Σαρακατσαναίων που υπάρχουν σε όλη την Ελλάδα, καθώς επίσης και η δημιουργία σε πανελλήνιο κλίμακα ευκαιριών και κινήτρων, για την επικοινωνία και γνωριμία των μελών»³⁰. Τέλος, στους στόχους ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στις ενέργειες της Ομοσπονδίας για την εγκαθίδρυση ενός διευρυνμένου «Σαρακατσάνικου» δικτύου επικοινωνίας «τόσο με τους Σαρακατσάνους της ευρύτερης διασποράς, όσο και με αυτούς των Σκοπίων που έχουν δικό τους σύλλογο αλλά και τους δεκαεπτά συλλόγους Σαρακατσάνων της Βουλγαρίας και την δική τους Ομοσπονδία με την οποία διατηρεί αγαστές σχέσεις συνεργασίας»³¹.

Στο πλαίσιο των δράσεων της Ομοσπονδίας που περιλαμβάνει την διοργάνωση επιστημονικών συνεδρίων, την πραγματοποίηση μελετών, την έκδοση επιστημονικών εντύπων, περιοδικών και εφημερίδας με θέμα τους Σαρακατσάνους εξέχουσα σημασία αποδίδεται στην διοργάνωση του «Πανελλήνιου Ανταμώματος Σαρακατσαναίων» στο Πετρούλι Τρικάλων (εικ. 1). Στο Αντάμωμα που γίνεται κάθε χρόνο ανελλιπώς, από το 1980 (με μόνη εξαίρεση το 1986 λόγω

29. Πανελλήνια Ομοσπονδία Συλλόγων Σαρακατσαναίων, «Η Ομοσπονδία», στο *Πανελλήνια Ομοσπονδία Συλλόγων Σαρακατσαναίων*, στην σχετική σελίδα του ιστοχώρου της Ομοσπονδίας <http://www.e-sarakatsanos.gr/index.php/omospondia>. (Ανασύρθηκε 22.08.2014).

30. Ό.π.

31. Ό.π.

του ατυχήματος στον Πυρηνικό Σταθμό Παραγωγής Ενέργειας του Chernobyl) αποτελεί την μεγαλύτερη και την σημαντικότερη κατά γενική ομολογία πολιτιστική εκδήλωση των Σαρακατσάνων στην Ελλάδα. Το Αντάμωμα του Περτουλίου στο οποίο μετέχουν όλοι σχεδόν οι πολιτιστικοί και μορφωτικοί σύλλογοι των Σαρακατσάνων (και όχι μόνο) περιλαμβάνει από τα πρώτα χρόνια της τέλεσής του εκτός των άλλων τελεστικών επεισοδίων «αναπαραστάσεις του παραδοσιακού τρόπου ζωής των Σαρακατσάνων, αφηγήσεις περιστατικών της ζωής του καραβανιού, αναπαράσταση αθλημάτων, παρουσίαση παραδοσιακών χορών κ.ά.»³² και αποτελεί πρότυπο για την διοργάνωση άλλων αντίστοιχων εκδηλώσεων, μικρότερης εμβέλειας εντός και εκτός Ελλάδας (εικ. 2).

Εικ. 1. 27^ο
Αντάμωμα
Σαρακατσαναίων
στο Περτούλι
Τρικάλων, Κυριακή
24 Ιουνίου 2007.

Εικ. 2. Αναπαράσταση
σαρακατσάνικων
γαμήλιων εθιμικών
δρωμένων στο πλαίσιο
του 27^{ου} Ανταμώματος
Σαρακατσαναίων στο
Περτούλι Τρικάλων,
Σάββατο 29 Ιουνίου 2013.

Η διοργάνωση του Ανταμώματος, την ευθύνη της οποίας έχει η Ομοσπονδία, περιλαμβάνει «την δημιουργία του κατάλληλου σκηνικού, έτσι ώστε κάτω από

32. Ό.π.

τα έλατα, στα καταπράσινα λιβάδια να στηθούν τα κονάκια και η σαρακατσάνικη στάνη προκειμένου να αναβιώσουν τα ήθη και έθιμα της σαρακατσάνικης παράδοσης έτσι ώστε χιλιάδες επισκέπτες να έχουν την δυνατότητα να παρακολουθήσουν τις αναπαραστάσεις σκηνών από τη νομαδική ζωή των Σαρακατσάνων, την αφήγηση περιστατικών από την ιστορία τους, την παρουσίαση παραδοσιακών αθλημάτων και χορών, συμπεριλαμβανομένου και του χορού των γερόντων κ.ά»³³.

Η «δημιουργία του κατάλληλου σκηνικού με τα κονάκια και τη στάνη» που φιλοξενούν κάθε χρόνο θεματικές αναπαραστάσεις τις ποιμενικής ζωής των Σαρακατσάνων στο Περτούλι, όπως προκύπτει από τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, φαίνεται ότι αποτέλεσε το πρότυπο για την σύγχρονη επιτελεστική συλλογική (ανα)παράσταση των Σαρακατσάνων. Αντίστοιχα Ανταμώματα πραγματοποιούνται στην θέση Μόλα Πάρνηθας, στην Ελατιά Δράμας στις θέσεις Καλύβια Κούτρα ή Μπουζάλα (εικ. 3, 4), στον Λειβαδίτη Ξάνθης, στο Σακαρέτσι

*Εικ. 3. 33^ο Αντάμωμα
Σαρακατσαναίων
Ανατολικής
Μακεδονίας και
Θράκης, Κυριακή
20 Ιουλίου 2014.*

*Εικ. 4.
33^ο Αντάμωμα
Σαρακατσαναίων
Ανατολικής
Μακεδονίας και
Θράκης, Κυριακή
20 Ιουλίου 2014.*

33. Σύλλογος Σαρακατσάνων Νομού Έβρου, «Πανελλήνιο Αντάμωμα Σαρακατσαναίων στο Περτούλι Τρικάλων», στο *Πανελλήνιο Αντάμωμα Σαρακατσαναίων* στην σχετική σελίδα του ιστοχώρου του Συλλόγου, http://www.sarakatsanos.net/index.php?option=com_content&view=article&id=309:--&catid=17&Itemid=140. (Ανασύρθηκε 22.08.2014).

(Περδικάκι) Αιτωλοακαρνανίας, στον Παρνασσό στην θέση Λαπαθιά (Μοναστήρι Δαύλειας), στο Βελούχι Φθιώτιδας, στους Άγιους Αποστόλους Μερκάδος, στο Καϊμακτσαλάν στην θέση Σταυρός. Τέλος, τέσσερα ακόμα Ανταμώματα πραγματοποιούνται σε χώρους με μόνιμες πλέον εγκαταστάσεις «παραδοσιακών σαρακατσάνικων οικισμών». Το πρώτο στο Γλυκονέρι Ροδόπης στον «Παραδοσιακό Μουσειακό Σαρακατσάνικο Οικισμό» του Μορφωτικού Συλλόγου Σαρακατσάνων Θράκης (στην κατασκευή του οποίου συμμετείχαν ενεργά οι Σαρακατσάνοι του Δήμου Ιάσμου), το δεύτερο στην περιοχή Λεπτοκαρυά Αισύμης Έβρου που πραγματοποιείται, στον «Παραδοσιακό Σαρακατσάνικο Οικισμό» του Συλλόγου Σαρακατσαναίων Νομού Έβρου, το τρίτο στα Φλάμπουρα Πρεβέζης στο «υπαίθριο μουσείο Σαρακατσάνικης Στάνης» στα «Χειμαδιά» (εικ. 5-7),

Εικ. 5. 6^ο Αντάμωμα
Σαρακατσαναίων
στα Φλάμπουρα
Πρεβέζης,
Παρασκευή 23
Αυγούστου 2013.

Εικ. 6. 7^ο Αντάμωμα
Σαρακατσαναίων
στα Φλάμπουρα
Πρεβέζης, Σάββατο
22 Αυγούστου 2014.

Εικ. 7. 7^ο Αντάμωμα
Σαρακατσαναίων
στα Φλάμπουρα
Πρεβέζης, Σάββατο
22 Αυγούστου 2014.

και το τέταρτο στο Γυφτόκαμπο Ζαγορίου στην «Σαρακατσάνικη Στάνη» (εικ. 8). Επιπροσθέτως, οφείλουμε να σημειώσουμε πως στο πλαίσιο των προσπαθειών συσπείρωσης των Σαρακατσάνων και ενδυνάμωσης της σαρακατσάνικης κουλτούρας, η διοίκηση της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Συλλόγων Σαρακατσαναίων συνέβαλε τα μέγιστα στην διοργάνωση Ανταμώματος και στην Πελοπόννησο. Έτσι, τον Ιούνιο του 2012 πραγματοποιήθηκε το «1^ο Αντάμωμα Σαρακατσαναίων Πελοποννήσου» στην Καρυά Κορινθίας. Έκτοτε το Αντάμωμα, εμπλουτισμένο με (ανα)παραστασιακές επιτελέσεις εθιμικών δρωμένων, τελείται ανελλιπώς στο Σαραντάπιχο Κορινθίας (Δήμος Ξυλοκάστρου - Ευρωστίνης) με στόχο την «ανάδειξη του Σαρακατσάνικου στοιχείου στην περιοχή ώστε να αποδειχθεί ότι το Σαρακατσάνικο πολιτιστικό κίνημα της Πελοποννήσου έχει και παρόν και μέλλον»³⁴ (εικ. 9, 10).

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας στο πλαίσιο των παραπάνω εκδηλώσεων μετέχουν συστηματικά από το 1980 μέχρι σήμερα τα χορευτικά τμήματα όλων των συλλόγων-μελών της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας παρουσιάζοντας άλλοτε συγχρονικά και άλλοτε σπονδυλωτά στοιχεία της «σαρακατσάνικης πολιτιστικής τους κληρονομιάς» όπως λένε. Μάλιστα, μολοντί η κρίση των τελευταίων χρόνων έχει επιδράσει καταλυτικά στα οικονομικά των πρωτοβάθμιων και δευτεροβάθμιων συλλογικών οργάνων εξακολουθούν να πραγματοποιούνται πολυδάπανες αποστολές συμμετοχής στα Αντάμωματα. Χάρη σε ορισμένες χορηγίες αλλά και στην πρόθυμη καταβολή των απαραίτητων για την μετακίνηση δαπανών από τους ίδιους τους συμμετέχοντες, στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας δεν εντοπίστηκαν σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς την τέλεσή τους την τελευταία εξαετία. Αξιοσημείωτη πάντως είναι η βαθμιαία εξειδίκευσή τους προκειμένου να αποτελούν συμπληρωματικά και όχι ανταγωνιστικά τελεστικά γεγονότα της σαρακατσάνικης κοινότητας.

*Εικ. 8. 36^ο Αντάμωμα
Σαρακατσαναίων
Ηπείρου στο
Γυφτόκαμπο
Ζαγορίου, Σάββατο
1 Αυγούστου 2015.*

34. Απόσπασμα από άρθρο της Αглаίας Κοντονάσιου, με τίτλο «4^{ον} Περιφερειακό Αντάμωμα Σαρακατσαναίων Πελοποννήσου», που δημοσιεύτηκε στην ηλεκτρονική Εφημερίδα *Ηχώ των Σαρακατσαναίων*, Πανελλήνια Ομοσπονδία Συλλόγων Σαρακατσαναίων. Για αναλυτικές πληροφορίες βλ. Κοντονάσιου 2015: 1-2.

*Εικ. 9. 3^ο Αντάμωμα
Σαρακατσαναίων
στο Σαραντάπηχο,
Κυριακή 27 Ιουλίου
2014*

*Εικ. 10.
3^ο Αντάμωμα
Σαρακατσαναίων
στο Σαραντάπηχο,
Κυριακή 27 Ιουλίου
2014.*

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η θεματική διαφοροποίηση των Ανταμωμάτων της Θράκης. Το Αντάμωμα στον Λειβαδίτη Ξάνθης συνδέεται με το τοπικό πανηγύρι της αγίας Παρασκευής, ενώ το Αντάμωμα της Λεπτοκαρυάς Έβρου που πραγματοποιείται στο τέλος Αυγούστου συνδέεται πλέον με την γιορτή του αγίου Κοσμά του Αιτωλού και γίνεται γνωστό ως *Γκουρμπάνι*. Τέλος, το Αντάμωμα του Γλυκονερίου Ροδόπης έχει πλέον ως μόνιμο θεματικό άξονα την αναπαράσταση των εθιμικών δρωμένων του αϊ-Γιαννιού του Κλήδονα και γίνεται όλο και περισσότερο γνωστό μεταξύ των άλλων ως *Καλογιάννια* (εικ. 11). Όπως διαφαίνεται από τα παραπάνω στην περιοχή της Θράκης εντοπίζονται σήμερα τρία Ανταμώματα που συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον των Σαρακατσάνων της ευρύτερης περιοχής. Το πρώτο στα τέλη Ιουνίου στον Νομό Ροδόπης, το δεύτερο στα τέλη Ιουλίου στον Νομό Ξάνθης και το τρίτο στα τέλη Αυγούστου στον Νομό Έβρου.

Εικ. 11.
«Καλογιάννια»,
Γλυκονέρι
Ροδόπης,
Πέμπτη 24
Ιουνίου 2010.

«Σαρακατσάνικη πολιτιστική κληρονομιά» και «νέα έθιμα»: Η περίπτωση των Ανταμωμάτων

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των πληροφορητών η συμμετοχή στα εν λόγω Ανταμώματα, και ιδιαίτερα στο Πανελλήνιο του Περτουλίου αποκτά εξαιρετική σημασία για την (ανα)συγκρότηση και την (ανα)δήλωση της σαρακατσάνικης ταυτότητάς τους. Ειδικότερα για τους νέους Σαρακατσάνους του Δήμου Ιάσμου, που δραστηριοποιούνται ακόμα στον τομέα της συστηματικής κτηνοτροφίας, η συνεύρεση με άλλους νέους που βιώνουν τα ίδια επαγγελματικά ζητήματα ενδυναμώνει την αίσθηση του ανήκειν στην μεγάλη φαντασιακή κοινότητα των Σαρακατσάνων ποιμένων. Μολονότι κατά τις μουσικοχορευτικές επιτελέσεις αλλά και κατά τις αναπαραστάσεις άλλων πολιτισμικών πρακτικών αντιλαμβάνονται πως πολλά τους ενώνουν αλλά και άλλα τόσα τους διαφοροποιούν από τους Σαρακατσάνους της Ηπείρου ή της Κεντρικής Ελλάδας δηλώνουν πως η «σαρακατσάνικη πολιτιστική κληρονομιά» που βασίζεται στην οικογένεια, το τσελιγκάτο και εν κατακλείδι στον παραδοσιακό ποιμενικό βίο «τους αγκαλιάζει όλους».

Η συγκεκριμένη αντίληψη που επιρρώνεται πρώτον από την γενικότερη αποδοχή της ιδιαίτερης σημασίας που αποδίδεται στην διατήρηση της πολιτισμικής κληρονομιάς σε παγκόσμια κλίμακα και δεύτερον από τις διεθνείς δράσεις προστασίας αλλά και προβολής της, αποκτά στην περίπτωση των σύγχρονων ποιμένων ιδιάζουσα σημασία. Αφενός διότι η ποιμενική ζωή εξακολουθεί να παρουσιάζει υψηλό βαθμό δυσκολίας δίχως τις αντίστοιχες οικονομικές απολαβές και αφετέρου επειδή οι σκηνίτες που είχαν πολλές φορές βιώσει την απόρριψη των μόνιμα εγκατεστημένων με τους οποίους ήταν συχνά σε αντιπαλότητα για

την διαχείριση των γαιών τώρα βρίσκονται στο επίκεντρο των εξελίξεων. Διεθνείς οργανισμοί όπως η World Initiative for Sustainable Pastoralism (WISP) της International Union for Conservation of Nature (IUCN) που προαναφέρθηκε αλλά και φορείς που δραστηριοποιούνται στον τομέα της μελέτης και της προβολής του λαϊκού πολιτισμού (όπως πανεπιστήμια, εθνογραφικά μουσεία και ερευνητικά κέντρα) θέτουν επισήμως την ποιμενική ζωή στο επίκεντρο των ερευνών τους.

Έτσι, από τις γραφικές για πολλούς «αναπαραστάσεις» των σαρακατσάνικων κονακιών που ξεκινούν το 1979 στην Ελληνική ύπαιθρο μέχρι την κατασκευή ενός *κονακιού* στο Musée des Civilisations de l'Europe et de la Méditerranée (MuCEM) της Γαλλίας το 2013, προκειμένου να παρουσιασθεί διαμέσου της εθνοπολιτισμικής ομάδας των Σαρακατσάνων η νομαδική κτηνοτροφία της Ευρώπης, φαίνεται πως η σαρακατσάνικη κοινότητα συνεχίζει το μακρύ ταξίδι της αναγνώρισης και του σεβασμού της πολιτισμικής αλλότητας. Όπως συνοψίζεται σε σχετικό δημοσίευμα της Αδελφότητας των εν Αθήναις Σαρακατσαναίων Ηπείρου η οποία ανέλαβε τον σχεδιασμό και την υλοποίηση του εγχειρήματος, η περιπέτεια της κατασκευής ενός *κονακιού* στο Μουσείο Ευρωπαϊκού και Μεσογειακού Πολιτισμού στην Μασσαλία της Γαλλίας (MuCEM)³⁵ ξεκίνησε από

35. Σύμφωνα με μαρτυρίες μελών του Διοικητικού Συμβουλίου της Αδελφότητας των εν Αθήναις Σαρακατσαναίων Ηπείρου η πρόσκληση συνεργασίας του Μουσείου Ευρωπαϊκού και Μεσογειακού Πολιτισμού (MuCEM) αποτελεί απόρροια της συνεργασίας της Αδελφότητας με τους Εταίρους του Προγράμματος Canepal, και ειδικότερα με τον εκπρόσωπο της Γαλλικής Ομοσπονδίας Αγροτικών Μουσείων και Αγροτικής Κληρονομιάς [Fédération des Musées d'Agriculture et du Patrimoine Rural (AFMA)] Édouard de Laubrie, που τελεί «Υπεύθυνος Συλλογής και Έρευνας» για θέματα διατροφικής και αγροτικής παράδοσης στο εν λόγω Μουσείο.

Ο De Laubrie στοχεύοντας στην παρουσίαση «της μοναδικότητας της περιοχής της Μεσογείου από την προϊστορία μέχρι και σήμερα» πρότεινε η θεματική ενότητα με άξονα την «επινόηση της γεωργίας και της κτηνοτροφίας» της ημι-μόνιμης έκθεσης *Πινακοθήκη της Μεσογείου* [Galérie de la Méditerranée] του MuCEM να επικεντρωθεί στις νομαδικές διαδρομές των αιγοπροβάτων. Έτσι, αξιοποιώντας την σύμπραξη της Αδελφότητας με την ερευνητική ομάδα του Πανεπιστημίου Αιγαίου η οποία αναδείχθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Canepal, φρόντισε να εμπλουτίσει την έκθεση που αρχικά εστίαζε στην νομαδική διαδρομή των προβάτων στην Νότια Γαλλία (από την Προβηγκία μέχρι τις Νότιες Άλπεις) με τις διαδρομές των κοπαδιών των Σαρακατσαναίων της Βαλκανικής, προκειμένου να απηχεί την πολλαπλότητα της ευρωπαϊκής κτηνοτροφικής παράδοσης. Σε συνεργασία με την Αδελφότητα, επεχείρησε μέσα από την παρουσίαση αντικειμένων, άρρηκτα συνδεδεμένων τη ζωή των Σαρακατσαναίων, την εικονική αναπαράσταση του νομαδικού τους βίου αλλά και την μεταλλακτική πορεία του από τον νομαδισμό στη μη νομαδική ζωή. [Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την έκθεση βλ. και Gourarier Z. (2015) και Musée des Civilisations

το Αντάμωμα του Γυφτόκαμπου το 2011 και ολοκληρώθηκε στην Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης για το 2013 όπου η παρουσίασή του «κατοχύρωσε τους Σαρακατσαναίους ως εκφραστές της νομαδικής κτηνοτροφίας στην Ευρώπη και το ορθό κονάκι ως στοιχείο του σαρακατσάνικου πολιτισμού και του τρόπου ζωής των νομάδων προγόνων»³⁶.

Η αποδοχή της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας των κτηνοτρόφων και των ιδιοτυπικών δεδομένων που προκύπτουν από τον ποιμενικό τους βίο σε διεθνές μάλιστα επίπεδο φαίνεται πως αποτελεί εξαιρετικά σημαντικό επίτευγμα για τους Σαρακατσάνους που προσβλέπουν στην συμβολική αξιοποίησή του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτών των προθέσεων αποτελούν (ένα μόλις χρόνο μετά την ολοκλήρωση του *κονακιού* στο MuCEM και δύο χρόνια πριν την ολοκλήρωση της θεματικής έκθεσης στην οποία έχει συμπεριληφθεί ως έκθεμα) οι προσπάθειες ένταξης εκφάνσεων της πολιτισμικής κληρονομιάς των Σαρακατσάνων στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο Μνημείων της Άυλης Πολιτισμικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας της United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι με πρωτοβουλία των Συντελεστών του Ανταμώματος στον Γυφτόκαμπο, δρομολογήθηκαν σε συνεργασία με την αρμόδια Διεύθυνση του Υπουργείου Πολιτισμού οι πρόδρομες ενέργειες για τον εντοπισμό στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού των Σαρακατσάνων που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν στο πλαίσιο της εφαρμογής της Σύμβασης για την Προστασία της Παγκόσμιας Άυλης Πολιτισμικής Κληρονομιάς. Έτσι, κατά την

de l'Europe et de la Méditerranée (MuCEM), «l'ère singularité: Naissance de l'agriculture et invention des dieux» στο *Galerie de la Méditerranée*, <http://www.mucem.org/fr/votre-visite/expositions/galerie-de-la-mediterranee>, (Ανασύρθηκε 19.01.2015).]

Όπως συνοψίζουν τα στελέχη του Διοικητικού Συμβουλίου της Αδελφότητας, το πρόσφατο ενδιαφέρον για τους Σαρακατσάνους και τον πολιτισμό τους, αποτελεί συνέχεια της πολυετούς δράσης των σαρακατσάνικων συλλόγων που «φροντίζουν εδώ και δεκαετίες για τη διάσωση και την προβολή της πολιτιστικής τους κληρονομιάς». Η σύμπραξη με πανεπιστημιακά ιδρύματα, ερευνητικά κέντρα, μουσεία και γενικά φορείς που δραστηριοποιούνται στον τομέα της μελέτης του λαϊκού πολιτισμού «είναι χρέος απέναντι στους προγόνους και υποχρέωση προς τους νέους». Έτσι, η διοργάνωση του Ανταμώματος στον Γυφτόκαμπο και η αναπαράσταση της «Σαρακατσάνικης Στάνης» που αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης για τον De Laubrie θεωρείται πως συμβάλλουν καταλυτικά στην αναγνώριση του λαϊκού πολιτισμού των Σαρακατσάνων σε παγκόσμια κλίμακα. Τοιουτοτρόπως, αναδεικνύονται σε ζητήματα θεμελιώδους σημασίας για την διατήρηση της «σαρακατσάνικης πολιτιστικής κληρονομιάς» και ως εκ τούτου σε κομβικά σημεία για την διαχείριση της σύγχρονης σαρακατσανικότητας.

36. Αδελφότης των Εν Αθήναις Σαρακατσαναίων Ηπείρου, «Σαρακατσάνικο κονάκι στη Μασσαλία», στη σχετική σελίδα του ιστοχώρου του Συλλόγου, <http://sarakatsanoi-ip.gr/content/massalia>. (Ανασύρθηκε 22.08.2014).

διάρκεια του 35^{ου} Ανταμώματος στην *Σαρακατσάνικη Στάνη* το συντονισμό του οποίου έχει η Αδελφότητα Σαρακατσαναίων Ηπείρου, εκτός των καθιερωμένων γλεντικών επεισοδίων (εικ. 12-15), των αναπαραστάσεων και των αναβιώσεων τελεστικών γεγονότων της «παραδοσιακής ζωής των Σαρακατσαναίων» υλοποιήθηκαν ενημερωτικές συναντήσεις με στελέχη του Υπουργείου Πολιτισμού. Αφορμή τους η πρόσκληση συνεργασίας που απηύθυνε η Αδελφότητα των Σαρακατσαναίων Ηπείρου προς το Υπουργείο προκειμένου να συγκεντρώσει τους απαραίτητους πόρους για την παραγωγή μίας εθνογραφικής ταινίας αφιερωμένης στην περιοδική μετακίνηση των νομάδων και ημινομάδων κτηνοτρόφων προκειμένου να μην ξεχασθούν οι πρακτικές της «στράτας». Οι οικονομικές, αισθητικές, κοινωνικές και εθνογραφικές απαιτήσεις του εγχειρήματος που στόχευαν στην κινηματογραφική αναπαράσταση των «ταξιδιών της στάνης» δίχως την χρήση μηχανοκίνητων μέσων, αποτέλεσαν το έναυσμα για γόνιμη συζήτηση και αναστοχασμό. Αντικρουόμενες απόψεις σε θέματα διάσωσης, διάδοσης, προβολής και προώθησης της σαρακατσάνικης πολιτισμικής κληρονομιάς εκφράσθηκαν, απηχώντας την πολυπαραγοντική διαδικασία διαμόρφωσης των σύγχρονων αντιλήψεων των Σαρακατσάνων για τον λαϊκό τους πολιτισμό και την σχέση του με την σαρακατσάνικη ταυτότητα. Οι μετανεωτερικές κοινωνικές πρακτικές αυτο- και έτερο- προσδιορισμού τους που φαίνεται να αναπτύσσονται διπολικά βασιζόμενες στην πολύπλοκη σχέση μεταξύ των Σαρακατσάνων της υπαίθρου, οι οποίοι εξακολουθούν να βιώνουν την ποιμενική ζωή, και των αστών που έχουν απομακρυνθεί από αυτήν, συνθέτουν το σύγχρονο πλαίσιο διαμόρφωσης της σαρακατσανικότητας. Η κοινωνική συνένυση και η σύμπραξη που επιδιώκονται και επιτυγχάνονται κατά την διάρκεια των Ανταμώματων, παρά τις εντάσεις που συχνά υποβόσκουν μιας και όλοι οι συμμετέχοντες, σε επίπεδο ατόμων και συλλογικότητας, προβάλουν το έργο και την δράση τους διεκδικώντας την «αυθεντικότητα», οδηγούν στην σύναψη των απαραίτητων σχέσεων συναρμογής και συνταιριάζματος των νέων μοντέλων (ανα)συγκρότησης και (ανα)δήλωσης της διατοπικής και διαχρονικής σαρακατσανικότητας.

Υπό αυτό το πρίσμα, τα Ανταμώματα, ως νέο έθιμο του σύγχρονου σαρακατσάνικου ποιμενικού βίου, που ενέχουν ως δομικά χαρακτηριστικά τους τις αναπαραστάσεις παλαιότερων εθιμικών πρακτικών του κύκλου της ζωής και του χρόνου των Σαρακατσαναίων με στόχο την αναβίωση της ζωής του «Καραβανιού», διαμορφώνουν ένα νέο τελεστικό πλαίσιο (ανα)νοσηματοδότησης αλλά και (ανα)διαπραγμάτευσης της σαρακατσάνικης κουλτούρας. Μιας κουλτούρας που παρότι (ανα)σκευάζεται και (ανα)μορφώνεται σύμφωνα με τις επιταγές της σύγχρονης κοινωνίας εξακολουθεί να διατηρεί, να αναζητά αλλά και να (επαν)ανακαλύπτει στοιχεία του ποιμενικού χαρακτήρα της.

*Εικ. 12.
36^ο Αντάμωμα
Σαρακατσαναίων
Ηπείρου στον
Γυφτόκαμπο
Ζαγορίου, Σάββατο
1 Αυγούστου 2015.*

ΑΚΑΔΗ

ΛΩΝ

*Εικ. 13-15. Γλεντικά
επεισόδια στο πλαίσιο
του 36^{ου} Ανταμώματος
Σαρακατσαναίων
Ηπείρου στον
Γυφτόκαμπο
Ζαγορίου, Σάββατο
1 Αυγούστου 2015.*

Η θεματική διαφοροποίηση των Ανταμωμάτων αλλά και η δημιουργία νέων κομβικών σημείων στην τελεστική ζωή της σαρακατσάνικης φανταστικής κοινότητας, που απηχούν παλαιές και εν πολλοίς ξεχασμένες πολιτισμικές πρακτικές του *καραβανιού*, όπως η αναβίωση των δωδεκαμερήτικων εθιμικών τελεστικών δρωμένων³⁷ και της «Μπουκ'βάλας», που αποτελεί από τον Ιανουάριο του 2014 την επίσημη εορταστική εκδήλωση της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Συλλόγων Σαρακατσαναίων, εκφράζουν την δυναμική της. Η «Πίτα του Σαρακατσάνου» που τελετουργικά κόπηκε για πρώτη φορά στο Αγρίνιο στις 12 Ιανουαρίου 2014 συγκέντρωσε γύρω από την «Βασιλόκλουρα - Μπουκ'βάλα»³⁸ εκπροσώπους όλων των συλλόγων Σαρακατσαναίων οι οποίοι εστίασαν την προσοχή τους στην «συνέχεια της σαρακατσάνικης παράδοσης στους νέους»³⁹. Στο πλαίσιο των διήμερων εκδηλώσεων, που διαρθρώνονταν από τέσσερα συμπληρωματικά μέρη, κατέστη σαφές πως κύριο μέλημα αποτελεί η μελέτη, αλλά και η προβολή και η προώθηση του ποιμενικού βίου. Στο πρώτο μέρος της εκδήλωσης πραγματοποιήθηκε η συνδιάσκεψη των συμμετεχόντων φορέων με εισηγήσεις που επικεντρώθηκαν στον ρόλο των συλλόγων και των σωματείων στην βιωματική μετάδοση της παράδοσης στα παιδιά. Την διάσκεψη ακολούθησε οργανωμένο γλέντι με «σαρακατσάνικη ορχήστρα» ενώ την επομένη ημέρα

37. Στον Νομό Ροδόπης, με πρωτοβουλία του Μορφωτικού Συλλόγου των εν Θράκη διαβιούντων Σαρακατσαναίων, αναβίωσαν για πρώτη φορά το 2008 τα εθιμικά αγεργμικά δρώμενα του Δωδεκαημέρου. «Νεαρά Σαρακατσανόπουλα», μέλη του Μορφωτικού Συλλόγου, τραγούδησαν στην πλατεία της Κομοτηνής τα κάλαντα και ευχήθηκαν όπως γίνονταν παλιά στα τσελιγκάτα :

«Αρνιά, κατσίκια, πιδιά, ν'φάδες, γαμπροί, / 'γεια, δύναμη, γρόσια κι απ' ούλα τα καλά. Κι τ' χρόν'».

Η αναβίωση του εθιμικού αγεργμού, η αναπαράσταση του οποίου στην Κεντρική Πλατεία έγινε γνωστή ως «δρώμενο Αρνιά – Κατσίκια», τελέστηκε για δεύτερη φορά το 2012 σε συνεργασία με την Δημοτική Κοινωφελή Επιχείρηση Πολιτισμού – Παιδείας – Αθλητισμού Δήμου Κομοτηνής. Το 2014, η αναπαράστασιακή αναβίωση του δρωμένου που έγινε την 18^η Δεκεμβρίου, συνδυάστηκε με την αναπαράσταση της παρασκευής της «Χριστόκλουρας - Βασιλόκλουρας» που πραγματοποιήθηκε και αυτή στο πλαίσιο των εορταστικών εκδηλώσεων του Δήμου (29^η Δεκεμβρίου), ενισχύοντας έτσι σημαντικά την συμμετοχική παρουσία των Σαρακατσαναίων στις Χριστουγεννιάτικες εορταστικές εκδηλώσεις του Δήμου.

38. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. σχετικά και «Βασιλόκλουρα – Μπουκ'βάλα 2014», *Τα σαρακατσάνικα Χαιρετήματα* 56 (2013), Αδελφότης των εν Αθήναις Σαρακατσαναίων Ηπείρου, σ. 12.

39. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. σχετικά το ενημερωτικό φυλλάδιο «Μπουκ'βάλα - Βασιλόκλουρα 2014. Πρόγραμμα», Πανελλήνια Ομοσπονδία Συλλόγων Σαρακατσαναίων, Αγρίνιο 2014.

πραγματοποιήθηκαν οι παραστασιακές (ανα)παραστάσεις εθιμικών δρωμένων του Δωδεκαημέρου από τα χορευτικά συγκροτήματα των Συλλόγων, μελών της Ομοσπονδίας. Ακολούθησε η κοπή της πίτας και η εκδήλωση ολοκληρώθηκε με την παραστασιακή ερμηνεία χορών του επίσημου σαρακατσάνικου ρεπερτορίου από τις χορευτικές ομάδες. Τέλος ακολούθησε ανοιχτό γλέντι για το κοινό και τους συντελεστές της εκδήλωσης.

Με απόφαση της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας η κοπή της «Πίτας του Σαρακατσάνου» τελέστηκε, με παρόμοιες εκδηλώσεις τον Ιανουάριο του 2015 στην Ξάνθη και τον Ιανουάριο του 2016 στον Βόλο. Και στις δύο περιπτώσεις κορυφαία στιγμή των λαϊκών δρωμένων αποτελέσαν οι παραστασιακές (ανα)παραστάσεις εθιμικών δρωμένων του δωδεκαημέρου με πρωταγωνιστές τα μέλη των χορευτικών ομάδων των συμμετεχόντων Συλλόγων που ακολουθήθηκαν από γλεντικά επεισόδια τα οποία συνένωσαν επιτελεστικά το σύνολο των παρευρισκομένων Σαρακατσάνων. Ενδεικτική της σημασίας που αποδίδεται στην εκδήλωση για την (ανα)συγκρότηση και την (ανα)δήλωση της σύγχρονης Σαρακατσάνικης κοινότητας θα μπορούσε να θεωρηθεί η δήλωση του Πρόεδρου του Συλλόγου Σαρακατσαναίων Νομού Μαγνησίας, κ. Ευάγγελου Χρισταντώνη ο οποίος στην εναρκτήρια ομιλία του, προβάλλοντας την εκδήλωση ως δράση της ευρείας οικογένειας των μελών της «Σαρακατσάνικης φυλής», σημείωσε:

«Όλοι οι Σαρακατσαναίοι είμαστε εδώ, για να αναβιώσουμε ένα από τα πιο αγαπημένα έθιμα της φυλής μας, το οποίο μας φέρνει κοντά και μας θυμίζει την αξία του θεσμού της οικογένειας»⁴⁰.

Έτσι, η «Πίτα του Σαρακατσάνου» φαίνεται πως θεωρείται εξαιρετικά σημαντική μιας και συντελεί στην ενδυνάμωση της σαρακατσανικότητας όλων των Σαρακατσάνων. Όπως ενδεικτικά υπογραμμίζεται σε σχετικό δημοσίευμα της Ομοσπονδίας η εκδήλωση του 2016, παρότι οργανώθηκε «σε χρονική περίοδο κατά την οποία σημειώνονται εξαιρετικά δυσοίωνες εξελίξεις στην χώρα» αποτέλεσε ένδειξη ότι «οι εκπρόσωποι των Συλλόγων [Σαρακατσαναίων] όχι μόνο δεν αδιαφορούν για τα κοινά των ανθρώπων της ρίζας τους, αλλά με αφορμή την αναβίωση του εθίμου της “Βασιλόκλourας – Μπουκβάλας” (του οποίου την τέλεση επιχείρησαν και επέτυχαν να καθιερώσουν –κάθε δεύτερο Σαββατοκύριακο του νέου έτους, σε διαφορετική περιοχή της χώρας, για το καλό του χρόνου–) έκαναν σε όλους κατανοητό ότι οι Σαρακατσαναίοι, αναβαπτίζονται

40. Απόσπασμα από την εναρκτήρια ομιλία Πρόεδρου Συλλόγου Σαρακατσαναίων Νομού Μαγνησίας, κ. Ευάγγελου Χρισταντώνη, Βόλος, Κυριακή 10 Ιανουαρίου 2016.

διαρκώς, με αποτέλεσμα να γίνονται ανθεκτικότεροι στις σύγχρονες προκλήσεις των καιρών τους»⁴¹.

Συμπεράσματα

«Πήγαμε πως δεν πήγαμε [στο Αγρίνιο] είχε τελειώσει ο γέννος κι αδειάσαμε. Πρώτη φορά έγινε η πίτα του Σαρακατσάνου, όπως η πίτα του Ηπειρώτη. Καλά ήταν, πολύ καλά ήταν. Έτσι, τώρα θα πηγαίνουμε στα Καλογιάννια, στο Γκουρπάνι, στο Περτούλι και στην πίτα. Νέα έθιμα μαζί με τα παλιά. Όλα καλά, να είναι χαρούμενα και τα παιδιά και να καμαρώνουν οι μανάδες κι οι μπαμπάδες»⁴².

Όπως συνοψίζει η πληροφορήτρια ο ποιμενικός σαρακατσάνικος βίος στην Θράκη, μολονότι διατηρεί ως βασικό άξονα οργάνωσής του τις κτηνοτροφικές δραστηριότητες του κύκλου του έτους εμπλουτίζεται πλέον και με νέα δεδομένα. Οι εργασίες του κοπαδιού ορίζουν τον χωροχρόνο παρότι η μόνιμη εγκατάσταση επιφέρει αναμφισβήτητα αλλαγές στην αντίληψή του. Τα πανηγύρια αλλά και τα ανταμώματα συγκροτούν νέες σταθερές στον χώρο και τον χρόνο που συνθέτουν το σύγχρονο πλαίσιο (ανα)συγκρότησης και (ανα)δήλωσης της τοπικής (θρακιώτικης) και υπερτοπικής (πανελληνίας) σαρακατσάνικης κοινότητας.

Ιδιαίτερα κατά τα «Ανταμώματα» και την «Πίτα του Σαρακατσάνου» η επιτελεστική συμμετοχή στις (ανα)βιώσεις ή/και στις αναπαραστάσεις πολιτισμικών πρακτικών του ποιμενικού βίου πριν την μόνιμη εγκατάσταση, συνηγορεί στην (ανα)νοηματοδότηση του παρελθόντος στο παρόν. Ειδικά για τους νέους, η βιωμένη εμπειρία της (ανα)παράστασης της «ζωής του караβανιού» φαίνεται να ενεργοποιεί την δημιουργία νέων συλλογικών κοινωνικών βιωμάτων που επιδρούν καταλυτικά στην επικαιροποίηση αλλά και στην διαχείριση της συλλογικής κοινωνικής μνήμης. Η επαναλαμβανόμενη συμμετοχή στην (ανα)βίωση συγκεκριμένων εθιμικών δρωμένων του κύκλου του χρόνου όπως η *Μπουκ'βά-*

41. Πανελλήνια Ομοσπονδία Συλλόγων Σαρακατσαναίων, «ΒΑΣΙΛΟΚΛΟΥΡΑ - ΜΠΟΥΚΒΑΛΑ 2016. "Διήμερες εκδηλώσεις με αφορμή την κοπή της πίτας των Σαρακατσαναίων στο Βόλο"» στο *Η πίτα του Σαρακατσάνου (Βασιλόκλουρα - Μπουκβάλα). Μια εκδήλωση που έγινε θεσμός* στη σχετική σελίδα του ιστοχώρου της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Συλλόγων Σαρακατσαναίων <http://www.e-sarakatsanos.gr/news/anakoinoseis/item/η-πίτα-του-σαρακατσάνου-βασιλόκλουρα-μπουκβάλα-μια-εκδήλωση-που-έγινε-θεσμός> (Ανασύρθηκε 17.01.2016).

42. Μ. Μ., προφορική μαρτυρία, Κομοτηνή, 2014.

λα, τα Καλογιάννια ή το Γκουρπάνι καθώς και η αδιάλειπτη εμπλοκή τους στις διαδικασίες προετοιμασίας των χορευτικών ομάδων για την παραστασιακή επίτευση (ανα)παραστάσεων εθιμικών δρωμένων του κύκλου της ζωής όπως οι «Χαρές» (δηλ. οι γάμοι) συντελούν στην ενσώματη εξοικείωση των νέων και των παιδιών με προ πολλού ξεπερασμένες κοινωνικές και πολιτισμικές πρακτικές που διαφορετικά θα γνώριζαν μόνο από τις αφηγήσεις των παλαιότερων. Τοιουτοτρόπως συγκροτείται ένα νέο επιτελεστικό πλαίσιο ενσώματης βίωσης της σύγχρονης σαρακατσανικότητας που περιοδολογείται διατηρώντας τα ενδοοικογενειακά και τα μικρο-τοπικά χαρακτηριστικά της κάθε κοινότητας αφενός και αφετέρου εμπλουτίζεται από τα macro-τοπικά αλλά και τα υπερτοπικά πανσαρακατσανικά σημεία όπως τα ανταμώματα και ειδικά το Αντάμωμα στο Περούλι και η πρόσφατη κοπή της Πίτας του Σαρακατσάνου.

Συνοψίζοντας θα σημειώναμε πως παλαιά και νέα εθιμικά δρώμενα, τελετουργίες, πανηγύρια και γιορτές διαμορφώνουν τις σύγχρονες τελεστικές εκφάνσεις της σαρακατσάνικης κοινότητας της Θράκης που μέσα από ένα σύνολο επάλληλων μεταλλάξεων (ανα)ζητεί, (ανα)βιώνει αλλά και (ανα)νοηματοδοτεί, τον «παραδοσιακό» ποιμενικό χαρακτήρα της.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- Ανθογαλίδου Θ., 1987, *Ο ρόλος της εκπαίδευσης στην αναπαραγωγή και εξέλιξη μιας παραδοσιακής κοινωνίας. Η περίπτωση των Σαρακατσαναίων της Ηπείρου*, Θεμέλιο, Αθήνα.
- Γαρούφας, Δ., 1992, *Οι Σαρακατσάνοι ομογενείς μας στη Βουλγαρία και την περιοχή των Σκοπίων*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.
- Ζεγκίνης, Ε. Χ. 1988, *Ο Μπεκτασισμός στη Δ. Θράκη. Συμβολή στην ιστορία διαδόσεως του Μουσουλμανισμού στον Ελλαδικό χώρο*, Πουρνάρας, Θεσσαλονίκη.
- Ζεγκίνης, Ε. Χ. 1988, *Οι μουσουλμάνοι αθήγγανοι της Θράκης*, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη
- Καββαδίας Γ. Β., 1991, *Σαρακατσάνοι. Μια ελληνική ποιμενική κοινωνία*, μετ. Μ. Καββαδία, εκδ. Λ. Μπραζιώτη, Αθήνα.
- Καραβίδας Κ. Δ., 1931, *Αγροτικά. Έρευνα επί της οικονομικής και κοινωνικής μορφολογίας εν Ελλάδι και εν ταις γειτονικαίς σλαβικαίς χώραις*, Αθήνα.
- Καραμανές Ε., 2011, *Οργάνωση του χώρου, τεχνικές και τοπική ταυτότητα στα κοπατσάρικα χωριά των Γρεβενών*, υπεύθ. έκδ. Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, επιμ. Παν. Ι. Καμηλάκης, [ΚΕΕΛ Ακαδημίας Αθηνών, 25], Αθήνα.
- Καραμανές Ε., 2014, «Η κτηνοτροφία στην περιοχή της Κοζάνης – Γρεβενών: Μία διαχρονική παραγωγική δραστηριότητα και οι κοινωνικές και πολιτισμικές της διαστάσεις», στο *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης. Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30 Σεπτ. 2012. 100η επέτειος της απελευθέρωσης της Κοζάνης*, επιμ. Χαρ. Καρανάσιος, Κ. Ντίνας, Δημ. Μυλωνάς, Δημ. Σκρέκας, σ. 189-216.
- Κοντονάσιου, Α., 2015, «4^{ον} Περιφερειακό Αντάμωμα Σαρακατσαναίων Πελοποννήσου», στην ηλεκτρονική Εφημερίδα *Ηχώ των Σαρακατσαναίων*, Πανελλήνια Ομοσπονδία Συλλόγων Σαρακατσαναίων, <http://www.hxwsarakatsanwn.gr/arthografia/eidhseis-sxolia-koinonika/item/381-4o-peloponnisou>.
- Μακρής Ε., 1990, *Ζωή και Παράδοση των Σαρακατσαναίων με ιστορικά στοιχεία και ειδικότερες αναφορές στην Ηπειρο*, Ιωάννινα.
- Μακρής Ε., 2008, *Οι Σαρακατσάνοι της Βουλγαρίας*, Ιωάννινα.
- Μάργαρης Ν. Σ. (επιμ.), 1997, *Γεωργία και Περιβάλλον: Οι δύο όψεις του φεγγαριού*, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα.
- Μάργαρης Ν. Σ. (επιμ.), 1995, *Οικολογία και Περιβάλλον στην Ελλάδα του 2000*, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα.
- Μαυρόγιαννης Δ. 1998α, *Οι Σαρακατσάνοι της Θράκης, της κεντρικής και ανατολικής Μακεδονίας. Τα πρόσωπα, οι τόποι, τα πράγματα: Ανέκδοτα φωτογραφικά ντοκουμέντα: Επιτόπια κοινωνιολογική έρευνα από Έβρο έως Θεσσαλονίκη*, Δωδώνη Εκδοτική ΕΠΕ.
- Μαυρόγιαννης Δ. 1998β, *Οι Σαρακατσάνοι της Θράκης, της κεντρικής και ανατολικής Μακεδονίας. Καταγραφή οικογενειών, νοικοκυριών και επαγγελματιών σπαράγματα της πολιτιστικής παράδοσης: Επιτόπια κοινωνιολογική έρευνα από Έβρο έως Θεσσαλονίκη*, Δωδώνη Εκδοτική ΕΠΕ.
- Μαυρόγιαννης Δ. 1999, *Οι Σαρακατσάνοι της Θράκης, της κεντρικής και ανατολικής Μακεδο-*

- νίας. Κοινωνικός μετασχηματισμός: Οικονομικοί μηχανισμοί, γεωγραφική και κοινωνική κινητικότητα, πολιτιστική ταυτότητα, επίτομη κοινωνιολογική μελέτη, Δωδώνη Εκδοτική ΕΠΕ.
- Μιχοπούλου Α. 2008, «Σαρακατσάνοι κτηνοτρόφοι και δύο επεισόδια ληστείας στην περιοχή Αραφίνα (Ραφήνα) Αττικής τον 19^ο αιώνα» *Πρακτικά ΙΒ' Επιστημονικής Συνάντησης Ν.Α. Αττικής Παλλήνη 30 Νοεμβρίου - 3 Δεκεμβρίου 2006*, Εταιρεία Μελετών Νοτιοανατολικής Αττικής: Καλύβια Θορικού Αττικής, σσ. 285-308.
- Νιτσιάκος Β., 1987 «Η ημι-νομαδική κτηνοτροφική κοινότητα στην Ήπειρο: σχέσεις παραγωγής και κοινωνική συγκρότηση», *Ήπειρος, Κοινωνία - Οικονομία 15^{ος}-20^{ος} αι.*, εκδ. Δήμου Ιωαννιτών, Γιάννινα, σσ. 277- 288.
- Πουλιανός, Α. Ν., 1993, *Σαρακατσάνοι: ο αρχαιότερος λαός της Ευρώπης. Η αποθνήσκουσα «ράτσα» Η στίθα του Ελληνισμού*, Βιβλιοθήκη Ανθρωπολογικής Εταιρείας Ελλάδος Αρ. 6 (1993), Αθήνα.
- Τσουμάνης Χ., 1981, «Σαρακατσαναίους», *Δελτίο Κέντρου Ερευνών Ζαγορίου* 2 (1981), σσ. 43-58.
- Wace A. & Thompson M., 1989, *Οι νομάδες των Βαλκανίων*, μετ. Πάνος Καραγιώργος, Εισαγωγή - σχόλια Νίκος Κατσάνης, εκδ. Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.
- Χατζημιχάλη Α., 1957, *Σαρακατσάνοι*, τόμος Ι (μέρος Α' και Β') και τόμος ΙΙ, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

- Anderson B., 1983, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London
- Asenova P., 1976, «Les contact linguistique dans le parler des karakatshans de Bulgarie », *Balkansko ezikoznanie* 4, pp. 9-21
- Asenova P., 1978, « Sur les elements autochtones du parler des karakatshans de Bulgarie », *Balkansko ezikoznanie* 3, pp. 21-30.
- Asenova P., 1984, « Observations sur les interferences entre le Grec et le Bulgare dans le parler des karakatshans en Bulgarie » in Shterev P. (ed.) *Kulturni i literaturni otnoshenia mezhdu balgari i gartsii ot srednata na XIV do srednata na XIX vek*. Vtori Balgaro-gratski simposium 18-22 septemvri 1980, Izdatelstvo na Balgarskata akademika na naukite, Sofia, pp. 160-165.
- Botev N., 1990, "Nuptiality in the Course of the Demographic Transition: The Experience of the Balkan Countries", *Population Studies*, Vol. 44, No. 1 (Mar., 1990), pp. 107-126
- Davies J. & Hatfield R. 2007, "The Economics of Mobile Pastoralism: A Global Summary", in *Nomadic Peoples* Vol. 11, No. 1 (2007), pp. 91-116.
- Delgado, C., Rosegrant, M., Steinfeld, H., Ehui, S. & Courbois, C., 1999, "Livestock to 2020: The next food revolution", *2020 Vision Initiative Food, Agriculture and the Environment, Discussion Paper 28*, International Food Policy Research Institute, Washington D.C..
- De Pablo, C. L., Peco, B., Galiano, E. F. & Pineda, F. D. 1982, "Space-time variability in Mediterranean pastures through the analysis of diversity parameters", *Vegetatio* 50 (1982), pp. 113-125.
- Du Boulay J., 1994, "The Blood: Symbolic Relationships between Descent, Marriage, Incest Prohibitions and Spiritual Kinship in Greece", *Man, New Series*, Vol. 19, No. 4 (Dec., 1984), pp. 533-556.

- Campbell J. K., 1964, *Honor, Family mid Patronage*, Clarendon Press-Oxford:London.
- Capidan T., 1924-1926, « Les Saracatsanes », *Dacoromania*, vol.4 (1924-6), pp. 923-59.
- Casado, M. A., 1985, De Miguel, J. M., Sterling, A., Peco, B., Galiano, E. F. & Pineda, F. D. 1985, «Production and spatial structure of Mediterranean pastures in different stages of ecological succession», *Vegetatio* 64 (1985), pp. 75-86.
- Chang C., 1993, "Pastoral Transhumance in the Southern Balkans as a Social Ideology: Ethnoarcheological Research in Northern Greece", *American Anthropologist* 95(3) (1993), pp. 687-703.
- Cvorovic J., 2006, "Gypsies Drown in Shallow Water: Oral Narratives among Macva Gypsies" *Journal of Folklore Research*, Vol. 43, No. 2 (May - Aug., 2006), pp. 129-148.
- De Jode H., 2014, *The Green Quarter: A decade of progress across the world in sustainable pastoralism*, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN), Nairobi.
- Demetriou Ol., 2006, "Streets Not Named: Discursive Dead Ends and the Politics of Orientation in Intercommunal Spatial Relations in Northern Greece" *Cultural Anthropology*, Vol. 21, No. 2 (May, 2006), pp. 295-321
- European Forum on Nature Conservation and Pastoralism 2001, *Recognising European pastoral farming systems and understanding their ecology. A necessity for appropriate conservation and rural development policies. Proceedings of the 7th European Forum on Nature Conservation and Pastoralism 17 – 21 June 2000*, Ireland EFNCP Occasional Publication number 23, Ennistymon, County Clare.
- Gourarier Z. (ed.), 2015, *La Galerie de la Méditerranée du MuCEM (catalogue). Les objets-phares*, Musée des Civilisations de l'Europe et de la Méditerranée (MuCEM), Marseille.
- Gokalp A., 1980, « Une minorité chiïte en Anatolie: les Alevî » *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 35e Année, No. 3/4, Recherches sur l'Islam: Histoire et Anthropologie (May - Aug., 1980), pp. 748-763.
- Hall D. O., Myers, N. & Margaris, N. S. (eds), 1985, *Economics of Ecosystem Management, Tasks for Vegetation Science 14*, Dr W. Junk, Dordrecht.
- Herrera P. M., Davies J., P. & Manzano P. (eds.), 2014, *The Governance of Rangelands. Collective Action for Sustainable Pastoralism*, Routledge.
- Hesse C. & MacGregor J., 2006, "Pastoralism: drylands' invisible asset? Developing a framework for assessing the value of pastoralism in East Africa", *iiied Issue* no 142 (2006), Pastoral Civil Society in East Africa, International Institute for Environment and Development [IIED], Edinburgh Scotland, pp. 1-45.
- Hesse, C. & Odhiambo, M.O., 2006, "Strengthening pastoralists' voice in shaping policies for sustainable poverty reduction in ASAL regions of East Africa", in *Regional conference on Pastoralism and Poverty Reduction in East Africa*, June 27-28th, ILRI: Nairobi, Kenya.
- Höeg, C., 1925 – 1926, *Les Saracatsans, une tribu nomade grecque*, É. Champion, Paris - V. Pio-P. Branner, Copenhagen.
- Höeg, C., 1925, *Les Saracatsans ; précédée d'une Notice ethnographique : une tribu nomade grecque. I. Étude linguistique*, É. Champion, Paris - V. Pio-P. Branner, Copenhagen.
- International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) 2012, *Sup-*

- porting Sustainable Pastoral Livelihoods: A Global Perspective on Minimum Standards and Good Practices Nairobi, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN), ESARO Publications Unit, Kenya.
- Kavadias, B. G., 1965, *Pasteurs – nomads mediteraneens: les Saracatsans de Grèce*, Gautier – Villars, Paris.
- Letara J., MacGregor J., Hesse C., 2006, *Estimating the economic significance of pastoralism: The example of the nyama choma sector in Tanzania*, Resource Conflict Institute [REC-ONCILE], International Institute for Environment and Development [IIED], Pastoral Civil Society in East Africa, Edinburgh Scotland, Nakuru Kenya.
- Luick R, Bignal E., 2002, “The significance of EU agricultural policy on the nature conservation of pastoral farmland” in Redecker B, Härdtle W., Finck P., Riecken U. & Schröder E., (eds.) *Pasture Landscapes and Nature Conservation*, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg, pp. 329-346.
- Margaris N. S. & Mooney H. A. (eds), 1981, *Components of productivity in Mediterranean climate regions – basic and applied aspects*, Dr W. Junk, The Hague.
- McGahey, D., Davies, J., Hagelberg, N., & Ouedraogo, R., 2014, *Pastoralism and the Green Economy – a natural nexus?* Nairobi: International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) and United Nations Environment Programme (UNEP).
- Mundy P. (ed.), 2010, *Adding Value To Livestock Diversity: Marketing to Promote Local Breeds and Improve Livelihoods*, League for Pastoral Peoples and Endogenous Livestock Development, (LPP), LIFE Network, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) and Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), Rome.
- Nandris J. G., 1985, “The Stina and the Katun: Foundations of a Research Design in European Highland Zone Ethnoarchaeology”, *World Archaeology*, Vol. 17, No. 2, Ethnoarchaeology (Oct., 1985), pp. 256-268.
- Nicolau I. 1990, «Les caméléons des Balkans», *Civilisations* 42/2 (1993), pp. 175-178, Bruxelles.
- Nilsson M., & Felföldi L., «Dedication» στο Felföldi L. & Buckland T., (eds.), *Authenticity: Whose Tradition?*, European Folklore Institute, Budapest, 2002, pp. vii-viii.
- Peco, B. 1989, “Modelling Mediterranean pasture dynamics”, *Vegetatio* 83 (1989), pp. 269-276.
- Peco B., Oñate J., J. & Requena S., 2001, “Dehesa grasslands: natural values, threats and agrienvironmental measures in Spain”, European Forum on Nature Conservation and Pastoralism, *Recognising European pastoral farming systems and understanding their ecology. A necessity for appropriate conservation and rural development policies. Proceedings of the 7th European Forum on Nature Conservation and Pastoralism 17 – 21 June 2000*, EFNCP Occasional Publication number 23, Ennistymon, County Clare, Ireland, pp. 37-73.
- Peco B., Levassor C., Casado M. A., Galiano E. F. & Pineda, F.D. 1983, “Influences météorologiques et géomorphologiques sur la succession de pâturages de thérophytes méditerranéennes”, *Ecologia Mediterranea*, Vol 9, No 1 (1983), pp. 63-76.
- Peco B., Levassor C., Pineda F. D. 1983, “Diversité et structure spatiales de pâturages méditerranéennes en cours de succession », *Ecologia Mediterranea*, Vol 9, No 3-4 (1983), pp. 223-233.
- Pimpireva, Zh. 2013, “Ethnicity in Transition: the Karakachans in Bulgaria” in *Our Europe. Ethnography – Ethnology – Anthropology of Culture*, Vol. 2 (2013), pp. 21-36.

- Redecker B, Härdtle W., Finck P., Riecken U. & Schröder E., 2002, *Pasture Landscapes and Nature Conservation*, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg.
- Riecken U., Finck P. Schroder E., 2002, "Significance of pasture landscapes for nature conservation and extensive agriculture", in Redecker B, Härdtle W., Finck P., Riecken U. & Schröder E., (eds.) *Pasture Landscapes and Nature Conservation*, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg, pp.423-340.
- Reille N., Triat-Laval H. & Vernet J. L. 1980, "Les témoignages de structures végétation méditerranéennes durant le passécontemporain de l'action de l'homme", *Naturalia Mons-peliensis, Actes Cool Fond. Emberger*, pp. 79-87.
- Sanders I. T., 1954, «The Nomadic Peoples of Northern Greece: Ethnic Puzzle and Cultural Survival», *Social Forces*, Vol. 33, No. 2 (Dec., 1954), pp. 122-129.
- Schein, M., 1974 "When is an Ethnic Group? Ecology and Class Structure in Northwestern Greece", *Ethnology*, Vol. 14 (1974), pp.83-97.
- Walker W. S., Uysal A. E., 1973, «An Ancient God in Modern Turkey: Some Aspects of the Cult of Hızır», *The Journal of American Folklore*, Vol. 86, No. 341 (Jul. - Sep., 1973), pp. 286-289.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

SUMMARY

ZOI N. MARGARI

Customs, Rituals and Celebrations: Performing aspects of contemporary pastoral life

In this paper we briefly summarize different cases of modern pastoral performative phenomena in order to trace and explore contemporary bucolic life in Greece. In our discussion we focus on demonstrating performative processing as cultural praxis that reflects pastoral communities' dynamics. Our essay focuses on the case study of the well known Balkanic pastoral community of the Sarakatsani that has successfully managed to (re)negotiate and (re)affirm its cultural identity within different political and historical transitions. Unlike previous reviews of Sarakatsani identity which based on national imagined communities rhetorics aimed on proving its speciality within the nation state censorship we highlight intra-sarakatsani practices of group identification processes. Based on the ethnographic paradigm of the Sarakatsani community of Rhodope in Thrace (North-eastern Greece) we explore through the case study of its post-modern cultural symbolic identities its contemporary pastorality. Particular reference is made to the phenomenon of the Sarakatsani "Antamomata" [Meetings] where Sarakatsani cultural associations enact in their effort to remember, revive and celebrate pastoral life of the past. This way, Sarakatsani pastoral memories are lived and felt once more in the present during the creation and (re)creation of a the contemporary Sarakatsani imagined community. The "Antamomata" constitute new, social memories and their repetitiveness provide participants the possibility to visualise long forgotten cultural practices in a vivid way. The linking of those experiences of (re)viving creates for the members of the Sarakatsani communities new mnemonic techniques that relate and connect them. Their social interaction, as a process provides synchronically inter and intra communal opportunities to (re)negotiate, (re)create and (re)affirm their modernized stereotypical conception for the Sarakatsani cultural identity of the 21st century. The collective spirit of the "Antamomata" embodied simultaneously by the participants and the audience during the revival of the "old traditional ways" composes the framework for the reconstruction of the modern Sarakatsani life in the modern world. Thus, customs, rituals, festivals and celebrations with long or short history renew the ways pastoral communities (re)invent their modus of being in the world.